

DCAF LEGAL
PROGRAMMES
БАРНОМАҶОИ
ҲУҚУҚИИ НДҚМ

Дарки адолати судии ҷарбӣ
(Раҳнамо)

Миндиа Вашакмадзе

The Geneva Centre for
the Democratic Control
of Armed Forces

Миндия Вашакмадзе

Маркази Женевагии нозироти демократӣ
дар қувваҳои мусаллаҳ (НДҚМ)

Дарки адолати судии ҳарбӣ (Раҳнамо)

Хуҷанд - 2013

Маълумот дар бораи НДҚМ

Маркази Женевагии нозироти демократӣ дар қувваҳои мусаллаҳ (НДҚМ) роҳҳои идоракунии оқилона ва ислоҳотро дар сохторҳои амниятӣ пешбарӣ менамояд. Маркази мазкур таҳқиқот оид ба таҷрибаи пешқадам бурда, ба таҳияи меъёрҳои мувофиқ ҷӣ дар сатҳи миллӣ ва ҷӣ дар сатҳи байналхалқӣ мусоидат менамояд. Он инчунин тавсияҳои худро оид ба сиёсат фароҳам оварда, барномаҳои машваративу ёрирасони дохилидавлатӣ пешкаш менамояд. Ҳукуматҳо, парлумонҳо, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ, сохторҳои қудратӣ аз қабилӣ пулис, мақомоти судӣ, амниятӣ, хадамоти марзбонӣ ва қувваҳои мусаллаҳ аз зумраи шарикони НДҚМ мебошанд. Маълумоти муфассал дар бораи НДҚМ дар сомонаи www.dcag.ch фароҳам оварда шудааст.

Арзи сипос

НДҚМ арзи сипоси худро ба ҳайати таҳририя барои суботкорӣ ва матонат дар баррасии нашрияти мазкур изҳор менамояд.

Ношир

Маркази Женевагии нозироти демократӣ дар қувваҳои мусаллаҳ
Расм дар муқова бе муаллиф
ISBN: 978-92-9222-107-12
©DCAF 2009, ҷамаи ҳуқуқҳо ҳимоя шудаанд

Ҳайати таҳририя

Ҳайати таҳририяи силсилаи китобчаҳо оид ба адолати судии ҳарбӣ аз коршиносони байналхалқӣ ва минтақавӣ, ки ҷомеаи шаҳрвандӣ, мақомоти қонунгузор, мақомоти иҷроия ва мақомоти қудратиро намоёндагӣ мекунанд, иборат мебошад. Ҳайати таҳририя аз ашхоси зерин иборат аст:

- Роберта Арнолд, Берн
- Ҳамад Нассер Султан Ал-Бадер, Доха
- Арне Вилли Дал, Осло
- Тала Дохан, Бейрут
- Стефан Флечсманн, Тсюрих
- Паскал Гемперли, Ҷенева, Мускат
- Исса Али Ал-Ҳасани
- Абдул Раҳман Муххамад Ал-Ҳасани, Абу Даби
- Лутфи Халифи, Алҷазоир
- Арнолд Луэтҳолд, Ҷенева

- Аҳмад Мубаеел, Рамала
- Рашид Муҳаммад Абдуллоҳ Ал-Наими, Доха
- Маркус Оргис, Ченева
- Аммар Саид Алтааи, Абу Даби
- Миндиа Вашакмадзе, Флоренсия
- Самир Аҳмад Муҳаммад Ал-Заяни, Манама

Ороиши техникӣ

- Ваел Двайк, Рамалла
- Таила Язбек, Бейрут

Мундариҷа

ШИНОСОӢ БО АБЗОР	8
Дарки адолати судии ҷарбӣ	11
Раънамои мазкур чиро дарбар мегирад?	11
Адолати судии ҷарбӣ чист?	11
Чаро дар радифи судҳои граждани судҳои ҷарбӣ низ таъсис дода мешаванд?	12
Чаро ва кай ислоҳоти низоми судҳои ҷарби ро бояд гузаронид?	12
Кадам анъанаҳои адолати судии ҷарбӣ мавҷуданд? ²	13
Нақши ашхоси граждани дар судҳои ҷарбӣ чӣ гуна аст?	13
Чи тавр бояд зинаҳои судӣ ва тартиботи онро муайян намуд?	17
Самтҳо ва ситезаҷӯиҳои муосир кадомҳоянд?	19
Чӣ тавр замина барои ислоҳоти низоми судҳои ҷарбӣ бояд сохт? ...	21
Ҳангоми сохтани буҷа чиро бояд ба назар гирифт?	22
Нақши парламент дар чист?	25
Нақши идораи ваколатдори ҷарбӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар чист? ¹²	26
Нақши суди конституционӣ дар чист?	27
Чӣ тавр лоиҳаи қонунгузори муносибро бояд таҳия намуд?	28
Оё баррасии мунтазам мунтазам лозим аст?	29
Чи тавр низоми судии граждани ва ҷарбӣ ба ҳам таъсири мутақобила доранд?	31
Салоҳияти адолати судии ҷарбӣ то андоза аст?	34
Ҷинояти ҷарбӣ чист?	35
Вайронкунии интизом чист?	36
Кӣ бояд таҳти доираи ҳуқуқи ҷарбӣ қарор гирад?	37
Масоили нақзи ҳуқуқи инсонро чӣ тавр бояд ҳаллу фасл намуд?	38
Оё суди ҷарбӣ дар хориҷи кишвар низ таъсис дода мешавад?	40

Мустақилияти судҳоро чӣ тавр бояд таъмин намуд?.....	40
Судяҳоро чӣ тавр бояд интиҳоб ва таъин намуд?.....	41
Масъулият ва ҳисоботдиҳии судяҳои ҳарбиро чӣ тавр бояд ташкил намуд?	41
Чаро мӯҳлати ваколат муҳим аст?	42
Чи тавр бояд сӯиситифодаи масунияти судиро пешгирӣ намуд?.....	42
Чи тавр бояд бо ихтилофи манфиатҳо сару кор дошт?.....	42
Чаро кафолатҳои молиявӣ ва амниятӣ муҳиманд?	42
Такмили ихтисоси судяҳоро чӣ тавр бояд ба нақша гирифт?.....	43
Сохтори мурофиаи судии ҷиноятӣ барои хизматчиёни ҳарбӣ чӣ гуна аст?.....	43
Мурофиаро чӣ тавр бояд гузаронид?.....	46
Манбаъҳо барои маълумоти иловагӣ	46
Эзоҳоти поварақ.....	47

Рӯихати сутунчаҳо ва ҷадвалҳо

Сутунчаи 1: Ҳадафи низоми суди ҷарбӣ: Мисоли Суди Олии Канада

Сутунчаи 2: Муруфияи судии шаҳрвандон дар суди трибунали ҷарбӣ: Тавсияҳои Кумитаи Созмони Миллалӣ Муттаҳид оид ба ҳуқуқи инсон

Сутунчаи 3: Қобили татбиқ будани принципҳои Ҳуқуқи инсон нисбат ба сарбозон: Мисоли Британияи Кабир

Сутунчаи 4: Буҷаи идораи Прокурори Генералии қувваҳои мусаллаҳи Швейтсария ва низоми суди трибунали ҷарбӣ

Сутунчаи 5: Ваколатдори ҷарбӣ оид ба ҳуқуқи инсон: дар мисоли Австралия

Сутунчаи 6: Механизмҳои баррасии такрорӣ барои судҳои трибунали ҷарбӣ: Мисоли Австралия, Канада ва ИМА

Сутунчаи 7: Намунаи ҳамкории низоми судии граждани-ҷарбӣ: дар мисоли Канада ва Словения

Сутунчаи 8: Маҳдуд кардани салоҳияти суди трибунали ҷарбӣ: дар мисоли Ҳондурас

Сутунчаи 9: Маоши судяҳои суди трибунали ҷарбӣ: дар мисоли Канада

Сутунчаи 10: Суди боадолатона ва ҳуқуқи айбдоршаванда: Моддаи 14 Паймони байналхалқии СММ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ аз соли 1966

Ҷадвали 1: Хусусиятҳои хоси ду бузургтарин низомҳои ҳуқуқи: низоми ҳуқуқҳои анъанавӣ ва ҳуқуқҳои сивилӣ (романӣ)

Ҷадвали 2: Моделҳои мухталифи сохтори судӣ ва адлия

Ҷадвали 3: Афзалият ва камбудии сирф судҳои трибунали ҷарбӣ ва сирф граждани, ки бо ҷиноятҳои ҷарбӣ сарукор доранд

Ҷадвали 4: Ҳайати судӣ дар зинаҳои гуногуни апеллятсия

Ҷадвали 5: Тамоюлотҳои судҳои трибунали ҷарбӣ: Рӯ ба моделҳои граждани

Ҷадвали 6: Саволҳои мушаххас марбут ба созмон додан ё ислоҳоти адолати судии ҷарбӣ

Ҷадвали 7: Ҳамкории граждани – ҷарбӣ: дар мисоли Марокко

Ҷадвали 8: Бардоштҳои мухталиф дар муайян кардани салоҳияти судҳои трибунали ҷарбӣ

ШИНОСОЙ БО АБЗОР

Иҷрои ҳокимияти қонунгузорӣ дар баҳши амният як вазифаи мураккаб ва мушкил мебошад. Аз ин рӯ бисёр қонунгузорҳо майлу рағбат ба рӯйбардор кардани ин зумра қонунҳоро аз давлатҳои дигар доранд. Ин кор ба таҳия намудани лоиҳаи қонунгузорӣ мусоидат менамояд, алалаҳусус агар матни қонун ба забони ашхоси қонунсоз дастрас бошад, аммо дар натиҷа аксари вақт қонунҳои заиф омода мешаванд.

Ҳатто пас аз вориди тағйиру иловаҳо, қонунҳои рӯйбардоршуда, ҳоло қувваи қонунӣ пайдо накарда аллақай кӯҳна мешаванд. Чунин мешавад, ки онҳо ба меъёрҳои байналхалқӣ мувофиқат намеkunанд ё худ ба талаботи дохилии сиёсату иҷтимоии ҷомеа пурра ҷавобгӯ намешаванд. Баъзан қонунҳои рӯйбардоршуда бо бархе аз муқаррароти қонунгузорию ҷорӣ милли муҳолифат меkunанд.

Баъзан чунин мешавад, ки дар минтақа барои ин ё он намуди қонунгузорию лозима дар минтақа ягон намунае мавҷуд нест. Чунин қазия дар минтақаи кишварҳои араб ба миён омада буд, зеро он ҷо баҳши амният ва мақомоти қудратӣ нав ба таври оммавӣ мавриди баррасӣ ва баҳс қарор гирифта истода буд. Бинобар ин пайдо намудани намунаи хуби қонунгузорӣ барои қонунсозии демократӣ ё назорати парлумонии баҳши амният ва мақомоти қудратӣ мушкил мебошад.

Маҳз барои ҳамин, ҷои тааҷҷуб нест, ки бисёре аз қонунгузорию араб дар таҳияи лоиҳаи қонунгузорӣ марбут ба баҳши амният ва мақомоти қудратӣ худро ошuftаву парешон ва ҳайратзада ҳис меkunанд. Онҳо бобати дастрасӣ ба меъёрҳову муқаррароти байналхалқӣ мушкилӣ мекашиданд, зеро сарчашмаҳои маводи лозима бо забони арабӣ мавҷуд набуд ва ё хеле кам дастрас буд. Аксари онҳо намедонистанд, ки аз куҷо намунаи қонуни дилхоҳро пайдо kunанд ва ҳатто бархе аз онҳо қариб буд, ки аз ин кор даст кашанд. Бархе аз онҳо бошанд, тадриҷан ба НДҚМ барои кӯмак рӯй оварданд.

Вақте ки қонунгузорию ба пайдо намудани маҷмӯи меъёрҳо ва намунаи қонунҳо бо забони арабӣ, ки дар кори рӯзмарраи онҳо дар таҳияи лоиҳаи қонунгузорӣ кӯмак намоянд, талош менамоянд, тасмим гирифта шуд, ки як абзори амалӣ барои қонунбаророни кишварҳои минтақаи араб омода карда шавад. Аз ин рӯ, коршиносон аз митақаи кишварҳои араб ва ташкилоти НДҚМ тасмим гирифтанд, ки дар ин самт якҷоя кор карда, як абзори амалӣ таҳия намоянд.

Абзор барои кӣ пешбинӣ шудааст?

Абзори мазкур пеш аз ҳама барои онҳое омода шудааст, ки нияти таҳия кардани қонунҳои нав ва ё такмил додани қонунгузори мавҷударо дар баҳши амният ва мақомоти қудратӣ доранд. Ба ин зумра парлумончиён, хизматчиёни идораҳои давлатӣ, коршиносони соҳаи ҳуқуқ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ дохил мешаванд. Абзор инчунин барои хизматчиёни баҳши амният ва мақомоти қудратӣ ва ҳамчун маълумотнома барои таҳқиқотчиён ва донишҷӯёне, ки ба қонунгузори баҳши амният ва мақомоти қудратӣ мароқ зоҳир менамоянд, мувофиқи мақсад мебошад.

Абзор чиро дар бар мегирад?

Абзори дузабона як силсила китобчаҳоеро бо забонҳои англисӣ ва арабӣ дар бар мегирад, ки онҳо меъёр, қолабҳо ва мисолҳои мушаххасро дар робита бо соҳаҳои гуногуни баҳши амният ва мақомоти қудратӣ пешкаш менамоянд.

Силсилаҳои зерин аллакай нашр шудаанд ва ё дар ҷараёни интишор қарор доранд:

- Қонунгузорӣ оид ба адои вазифаи пулис
- Қонунгузорӣ оид ба адои вазифаи хизматчиёни амният
- Қонунгузорӣ оид ба адолати суди трибунали ҷарбӣ
- Созишнома оид ба мақомоти қудратӣ

Бо баробари сар задани зарурат силсилаҳои иловагӣ зам карда мешаванд. Силсилаҳои мавҷуда бошанд бо илова кардани китобчаҳои нав, бо баробари пайдо шудани талабот аз минтақаи давлатҳои араб, метавонанд фарохтару доманадортар гардонида шаванд.

Барои пайдо кардани маълумоти навтарин оид ба мақоми нашрияҳо ба сомонӣ www.dcaf.ch/publications ташриф оред.

Ҳадафи абзори мазкур чист?

Абзори мазкур бо мақсади расонидани кӯмак ба қонунгузори кишварҳои араб ҷиҳати ҷавобгӯ будан ба талаботи мардум таҳия шудааст. Шаҳрвандони кишварҳои араб аз пулис ва мақомоти қудративу ҳифзи ҳуқуқ хизматрасонии касбиро талаб менамоянд, ки чунин хизмат бояд самаранок, мувофиқи матлаб буда, ҷавобгӯи талаботи онҳо бошад. Онҳо мехоҳанд, ки пулис ва дигар сохторҳои қудратӣ талаботи қонунгузорӣ ва меъёрҳои ҳифзи ҳуқуқи инсонро эҳтиром ва риоя намоянд ва барои кор ва рафтори худ ҷавобгар бошанд. Аз ин рӯ, абзори мазкур қолабҳо ва меъёрҳои

байналхалқиро аз қабилӣ назорати демократӣ, идоракунии хуб ва шаффофият дар бахши амният ва мақомоти қудратиро дар манотиқи кишварҳои араб пешбарӣ менамояд.

Абзор дастрасии осонро бо забонҳои арабиву англисӣ ба меъёрҳои байналхалқӣ ва инчунин мисолҳои мушаххасро аз таҷрибаи давлатҳои берун аз кишварҳои араб фароҳам меоварад. Ин имкони муқоиса байни таҷриба ва амлаи мухталифро медиҳад.

Норасоии адабиёти лозима бо забони арабӣ доир ба қонунгузорӣ дар бахши амният ва мақомоти қудратӣ як мушкилии калоне барои қонунгузориҳои араб буд. Абзори мазкур тасмим гирифтааст, ки ҳалли ин мушкилиро ёбад. Яке аз ҳадафҳои ин сарфа кардани вақти қонунгузорон дар ҷустуҷӯи маълумот мебошад, ки ин васила ба онҳо имкон медиҳад, ки ба қори асосии худ зиёдтар тавачҷӯх зоҳир намоянд. Бо баробари фаровонтар дастрас шудани маълумот бо забони арабӣ бисёр шаҳрвандон ва гурӯҳҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ метавонанд назари хешро доир ба пулис ва ҳадамоти амният ҳифзи ҳуқуқ иброз намоянд ва барои таҳияи заминаи қонунгузориҳои муосир барои бахши амният ва мақомоти қудратӣ саҳми худро гузоранд.

Чаро заминаи мустаҳками қонунгузорӣ дар бахши амният ва мақомоти қудратӣ муҳим аст?

Заминаи комили ҳуқуқӣ – ин шартӣ асосӣ барои таъмини идораи баҳраманд, самаранок ва масъул дар бахши амният ва мақомоти қудратӣ мебошад, зеро:

- Он нақш ва вазифаҳои ташкилотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти қудратиро муайян месозад;

- Он ҳуқуқҳои истисноӣ ва маҳдудиятҳои ташкилотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти қудратиро муайян месозад;

- Он нақши ташкилотҳои назоратии идораҳои ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти қудратиро муайян месозад;

- Он замина барои масъулиятшиносӣ фароҳам меорад, зеро ба таври возеҳ байни муносибати қонунӣ ва ғайриқонунӣ фарқият мегузорад;

- Эътимоди ҷомеаро тақвият бахшида, қонуниятӣ ҳукумат ва мақомоти амният, ҳифзи ҳуқуқ ва қудратиро пурзӯр мегардонад.

Бинобар ин, ҳама сабабҳо, ислоҳоти бахши мақомоти амният ва ҳифзи ҳуқуқ аз баррасии пурра ва тамдиди қонунгузориҳои миллии марбут ба амният ва ҳифзи ҳуқуқ оғоз мегардад. Ҳадафи он муайян

ва ислоҳ кардани ихтилофот ва набудани возеҳӣ дар робита бо нақш ва салоҳияти идораҳои гуногун мебошад.

Дарки адолати судии ҷарбӣ

Раҳнамои мазкур чиро дарбар мегирад?

Ҳадафи раҳнамои мазкур ин ба хонандагон пешкаш кардани маълумоти умдатарин доир ба амалкард ва принципҳои асосии адолати судии ҷарбӣ дар ҷомеаи демократӣ мебошад. Он инчунин диққати худро ба сиёсатҳо ва ҷонибҳои манфиатдори мухталиф, ки дастҷамъона чаҳорҷӯбаи ҳуқуқӣ ва сохториро барои созмон додани низоми баҳраманд ва шаффофи адолати судии ҷарбӣ равона мекунад. Раҳнамо як қатор низомҳои адолати судии ҷарбии кишварҳои мухталифро мавриди баррасӣ қарор дода, мушкилоте, ки онҳо дучор мешаванд қайд карда мегузарад.

Адолати судии ҷарбӣ чист?

Адолати судии ҷарбӣ ин як низоми ҳуқуқии алоҳидае мебошад, ки нисбат ба хизматчиён ва аъзоёни қувваҳои мусаллаҳ ва дар баъзе ҳолатҳо нисбат ба бархе аз ашхоси ғайриҷарбӣ низ татбиқ мешавад. Ҳадафи асосии адолати судии ҷарбӣ ин таъмини тартибот ва низом дар қувваҳои мусаллаҳ мебошад. Сохторҳо, қоидаҳо ва тартиби мурофиа дар судҳои трибунали ҷарбӣ аз ҳамрадиҳои граждании худ ба таври назаррас метавонад фарқ намуд. Одатан судҳои трибунали ҷарбӣ дар низоми судии алоҳида амал менамояд, ки он қоидаҳо ва тартиби қатъӣ дорад, то ин ки тартиботу низоми дохилро таъмин намуда самаранокии амалии қувваҳои мусаллаҳро пурзӯр намояд. Ин ҷо савол дар хусуси афзалият доштани принципҳои граждании ё масъалаҳои мувофиқат ба меъёрҳои байналхалқӣ, аз қабилӣ ҳуқуқӣ инсон ва кафолати суди боадолатона ба миён омаданаш мумкин аст.

Сутунчаи 1: Ҳадафи низоми суди ҷарбӣ: Мисоли Суди Олии Канада¹

«Ҳадафи низоми алоҳидаи суди трибунали ин фароҳам овардани шароит ба қувваҳои мусаллаҳ дар корбарӣ бо масоили бевосита алоқаманд ба тартибу низоми ҷарбӣ, самаранокӣ ва рӯҳияи ҷарбӣ мебошад. Амният ва некӯаҳволии мардуми Канада ба таври назаррас аз мароқ ва омодагии марду зани кишвар дар муҳофизати ватан аз таҳдидҳо ба амнияти миллат вобастагии калон дорад. Барои он ки қувваҳои мусаллаҳ дар ҳолати омодабош қарор дошта бошад, ба таври самаранок ва баҳраманд ҷорӣ намудани тартибу интизом ҳатмист. Вайрон кардани интизоми ҷарбӣ бояд зуд баррасӣ гардида, ҷазои таъиншуда нисбат ба ҷазое, ки гражданин барои содир кардани

чунин қонуншиканӣ чазо мегирад сахттар бошад. Аз ин хотир эҳтиёҷ баҳри суди трибуналии алоҳидае ҷой дорад, ки он қодир ба ҷорӣ кардани меъёрҳои интизомӣ дар қувваҳои мусаллаҳ бошад.»

Чаро дар радифи судҳои граждани судҳои ҷарбӣ низ таъсис дода мешаванд?

Аксари низоми суди трибунали ҷарбии имрӯзҳо мавҷуд буда, хеле пеш таъсис дода шуда буданд ва аз овони таъсисёбӣ то ба имрӯз хеле густариш ёфтаанд. Ҳоҷат барои ҳамзамон бо судҳои граждани фаъолият намудани низоми судҳои ҷарбӣ дар он аст, ки одатан судяҳои судҳои граждани таҷрибаи кофӣ дар баррасии қазияҳо ва нозуқиҳои масоили ҷарбӣ надоранд. Далели мантиқан асоснокшуда барои низоми судии алоҳида ин тарзи хосаи ҳаёт ва фаъолияти ҷарбӣ мебошад, ки дар он тартибот, сохтор ва дараҷаҳои мансабу мартабаи иерархӣ нақши ҳалкунандаро доранд. Ин омилҳо барои пайдории таъмини самаранокӣ ва ҳолати омодабоши қувваҳои мусаллаҳ омилҳои асосӣ мебошанд. Парвандаҳо бояд ба зудӣ баррасӣ шуда, ҳалномаи суд нисбат ба бархе хизматчиён хеле шадид бошанд.

Чаро ва кай ислоҳоти низоми судҳои ҷарбиро бояд гузаронид?

Ислоҳоти низоми судҳои трибунали ҷарбӣ барои таъмини самаранокӣ, сифати адолати судии ҷарбӣ ва чиҳаҷатӣ ҳамоҳангсозӣ бо қонунгузории граждани давлат, меъёрҳои байналхалқӣ ё худ эҳтиёҷоти вижаи сохторҳои ҷарбӣ гузаронида мешавад. Ислоҳот бо мақсади тақвият бахшидани мустақилияти судяҳои ҷарбӣ ва додситонҳо, хубтар мавриди истифода қарор додани ҳуқуқи инсон ва гарави суди боадолатона гузаронида мешавад.

Ташвишҳо оид ба тавҳам будани низоми суди ҷарбӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи инсон метавонад давлатҳоро водор намояд, ки низоми адолати судии ҷарбии кишварҳояшонро аз нав дида бароянд ва ислоҳоти муҳимро дар ин ҷода гузаронанд. Маҳз дар Аврупо ҳамин тавр ҳам шуд, зеро Эълумияи Ҳуқуқи Башар аз соли 1950 асаре гузошт дар масири қонунгузории миллии ҷарбии ин давлатҳо.

Дар Австралия, Зеландияи Нав ва Африқои Ҷанубӣ ислоҳот барои баланд бардоштани самаранокии адолати судии ҷарбӣ гузаронида шуда истодаанд.

Тағйиру дигаргуниҳое, ки ба қонунгузории дохилии давлат ворид мешаванд, дар навбати худ метавонанд сабаби ислоҳоти низоми суди ҷарбӣ низ шаванд: Дар Канада қонунгузории дохилии

кишвар оид ба ҳуқуқи инсон таъсири худро ба ҷидду ҷаҳдҳо доир ба амалӣ намудани ислоҳот дар адолати судии ҷарбӣ расонид.

Низоми суди ҷарбӣ метавон дар вазъияте, ки пас аз низоъҳои дохилӣ ба миён меояд таҷдид (реорганизатсия шавад) ёфт, чуноне, ки он дар Ҷумҳурии Демократии Конго таҷдид ёфт. Чунин таҷдид дар раванди созмон додани сохтори давлатӣ низ метавонад ба вуқӯъ павандад, чуноне ки дар Афғонистон шуда буд ва ё дар давраи гузариш аз сохти давлатдории мустабид (авторитарӣ) чун дар Индонезия.

Қадам анъанаҳои адолати судии ҷарбӣ мавҷуданд?²

Дар байни низомиҳо, ки ба қонунҳои анъанавӣ (анъанаҳои англо-саксонӣ) ва қонунҳои сивилӣ (анъанаҳои романӣ-германӣ) асос ёфтаанд фарқияти назаррасе мавҷуд аст. Низоми ҳуқуқҳои анъанавӣ дар асоси суди ҷарбии амсоли ҳуқуқӣ асос ёфтааст, ҳол он ки ҳолатҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ амал мекунад, ҳол он ки судҳои граждани мурофиавӣ дар асоси низоми судии граждани амал мекунад. Аммо давлатҳои, ки дар он низоми қонунҳои анъанавӣ кор бурда мешаванд ҳар чӣ бештар ба низоми ҳуқуқии граждани мурофиавӣ гузашта истодаанд. Яке аз сабабҳои чунин тамоюлот ин густариш додани мутобиқшавии низоми судии ҷарбӣ мебошад. Масалан, Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи шимолӣ зарурати гирифтани огоҳномаи судро ба ҳар як мурофиа аз эътибор соқит кард ва гузашта аз ин зиёда аз як суди сайёри ҷарбӣ метавонад ҳамзамон амал намояд.²

Низоми адолати судии сирф ҷарбӣ, ки он дар кишварҳои истифодабарандаи қонунҳои анъанавӣ баргарӣ дорад, ҳамаи ҷиноятҳои аз ҷониби ҷарбиён содиршуда пурра ба салоҳияти истисноии судҳои трибунали ҷарбӣ вогузор шудааст. Дар баъзе давлатҳои аврупои континенталӣ судҳои граждани салоҳияти баррасии парвандаҳои ҷиноятии ҷарбиरो доранд. Чунинчӣ дар Олмон судҳои трибунали ҷарбии мурофиавӣ дар ҳолатҳои осоишта вучуд надорад. Судҳои маъмурӣ (интизомӣ) қазияҳои хизматиरो баррасӣ менамоянд ва судҳои граждани бошад қазияҳои ҷиноятиро. Бархе аз давлатҳои Аврупои шарқӣ ва марказӣ судҳои ҷарбиरो дар замони осоишта барҳам додаанд, аммо сарқонуни ин давлатҳо муқаррар менамояд, ки судҳои ҷарбӣ дар ҳолати ҷанг таъсис дода шавад.

Нақши ашхоси граждани дар судҳои ҷарбӣ чӣ гуна аст?

Бархе аз коршиносон бар он ақидаанд, ки ҳузури судяҳои граждани дар судҳои ҷарбӣ беғаразӣ ва мустақилияти чунин судҳоро

тақвият мебахшад, чунки он як чузъи таркибии табақаҳои сохторҳои ҳарбӣ нестанд. Онҳое, ки муқобили нақши назарраси судяҳои граждани дар судҳои ҳарбӣ даъво доранд, ки ба қувваҳои мусаллаҳ чунин судяҳое лозиманд, ки аз хусусиятҳои хос ва нозуқиҳои ҳаёти низомиён хуб огоҳанд. Ин зумра судяҳо бояд низоми ҳарбиरो донанду таҷрибаи амалии корбурди қонунҳои ҷиноятии ҳарбиरो дошта бошанд. Аммо ақидае, ки гӯё судяҳои граждани, ки хизматчиёни ҳарбӣ нестанд, ба таври бояду шояд ба нозуқиҳои баҳши ҳуқуқи ҳарбӣ омӯзонидан номумкин аст, розӣ шудан мумкин нест.

Ҷадвали 1: Хусусиятҳои хоси ду бузургтарин низоми ҳуқуқи: низоми ҳуқуқи анъанавӣ ва ҳуқуқи сивилӣ (романӣ)

	Низоми ҳуқуқи анъанавӣ	Низоми ҳуқуқи сивилӣ (романӣ)
Сарчашма	Низоми ҳуқуқи анъанавӣ дар низоми ҳуқуқи анъанавии Англия асос ёфтааст. Ба судяҳо озодии фароҳи амал дар муруфияи ин ё он ҳолати мушаххас фароҳам оварда мешавад.	Низоми ҳуқуқи сивилӣ дар низоми ҳуқуқи романӣ асос ёфтааст ва он як низоми румузи қоидаҳо ва тартибот мебошад. Судяҳо бояд муқаррароти «қонуни навишта шударо» риоя кунанд.
Таҳия қонунгузорӣ	Қонунгузори дар ҳолатҳои алоҳидаи ҳуқуқи асос ёфтааст.	«Қонуни навишта шуда» қонуни бунёдист. Қонунгузори дар ҳолатҳои алоҳидаи ҳуқуқи асос ёфта сарчашмаи иловагӣ барои таҳияи қонунҳо мебошад.
Истифодаи судҳои маҳкама	Дар низоми ҳуқуқи анъанавӣ судҳои маҳкама барои муруфияи судии ҷиноятҳои ҷиддӣ истифода мешавад.	Дар анъанаи низоми ҳуқуқи сивилӣ судҳои маҳкама одатан истифода намешаванд.
Нақши раис	Раиси суд дар зинаҳои мухталифи баррасии парванда нақшҳои гуногун доранд. Онҳоро ба	Нақши раиси суд пас аз ошкор кардани ҷиноят ва тафтишоти пешакӣ ба охир мерасад.

	ошкоркунӣ чалб кардан мумкин, онҳо дар бораи бурдани тафтишот фармон мебароранд ва инчунин метавонанд дар тафтишот ширкат варзанд. Дигар салоҳиятҳои раиси суд барои баррасӣ пешбурди парванда ва баъзе дигар вазифаҳо дар зинаҳои пеш аз мурофиавӣ ва пас аз мурофиавӣ.	
Намуна	ИМА, Шохигарии Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ, Зеландияи Нав, Африқои Ҷанубӣ	Олмон, Фаронса, аксари давлатҳои Аврупо

Дар ҷадвали 2 чаҳор модели асосии ҳуқуқӣ дар баррасии ҷиноятҳои ҷарбӣ оварда шудааст. Дар бисёр низомҳои судҳои ҷарбӣ қонун судҳои апеллятсиониро таъсис додааст ва баъзан Суди Олии Гражданинӣ, ҳамчун мақомоти олии апеллятсионӣ воғузур кардааст. Масалан дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико низоми судҳои ҷарбӣ аз ҷониби суди апеллятсионии ҷарбӣ идора карда мешавад, ки он аз судяҳои гражданинӣ иборат мебошад ва ин судяҳо ба мӯҳлати 15 сол таъин карда мешаванд.

Ҷадвали 2: Моделҳои мухталифи сохтори судӣ ва адлия³

	Моделҳои сирф гражданинӣ	Моделҳои омехтаи сохторӣ	Моделҳои омехтаи низоми ҳуқуқӣ	Моделҳои сирф ҷарбӣ
Хусусиятҳои хос	Судҳои гражданинӣ салоҳият аз болои корҳои ҷиноятии ҷарбӣ доранд	Шӯъбаҳои махсус дар назди судҳои гражданинӣ, ки бо масоили корҳои судии ҷарбӣ	Судҳои гражданинӣ ва судҳои ҷарбӣ салоҳияти тавъам доранд. Салоҳият байни судҳо вобаста ба омилҳои гуногун метавон тақсим шавад: дараҷаи вазнинии ҷиноят,	Судҳои ҷарбӣ салоҳият аз болои корҳои ҷиноятии ҷарбӣ доранд

		саруқор доранд	қои содиршавии қонунвайронқунӣ, шахсияти зарардида ва вобаста аз он, ки қонуншиканӣ дар вақти осоишта ё вақти ҷанг содир шудааст.	
Мисол	Дания, Олмон (танҳо дар замони осоишта), Шветсия	Ҳолланд (судҳои граждани қорҳои қиноятии ҳарби баррасӣ менамоянд, судҳои ҳарби қиноятҳои ҳарби баррасӣ менамоянд), Итолиё, Португалия	Белгия, Фаронса (судҳои граждани қиноятҳои дар қаламрави Фаронса содир шударо мебинанд, судҳои ҳарби қиноятҳои берун аз қаламрави Фаронса содир шударо мебинанд).	Озарбойҷон, Беларус, Люксембург, Лаҳистон, Швейтсария, Туркия, Украина

Ҷадвали 3: Афзалият ва камбудии сирф судҳои трибунали ҳарби ва сирф граждани, ки бо қиноятҳои ҳарби саруқор доранд

Маҳорату малакаи ва таҷрибаи қорӣ	+	Судҳои ҳарби маҳорату малакаи қасби доир ба ҳуқуқи қиноятии ҳарби ва тартиботи интизомӣ доранд. Онҳо аз хусусиятҳои хоси ҳаёт ва фарҳанги ҳарби огоҳанд.	-	Судҳои граждани дониши махсуси қорҳои ҳарби надоранд ва одатан маҳорат ва малакаи қорӣ дар баҳши қорбурди ҳуқуқи қиноятии ҳарби доранд.
Мустақилият	-	Судҳои ҳарби аксари вақт аз Вазорати Мудоғиба вобастагӣ	+	Судҳои граждани аз баҳши иҷроияи ҳокимияти давлатӣ

	доранд; судяҳои ҷарбӣ дорои рутбаҳо ва унвони ҷарбӣ мебошанд ва ба нуқтаи назари онҳое, ки рутбаи баландати ҷарбӣ доранду ба қазия саруқор доранда моил мегарданд.	вобаста нестанд; судяҳои граждани вобастагии тартиботи унвон ва рутбаҳои ҷарбӣ нестанд; моил будан ба нуқтаи назари намояндагони ҳукумат хеле заиф аст.
Самранокӣ	+ Мурофиа ҳатто барои ҷиноятҳои хурд ва вайронкунии тартиботи на он қадар ҷиддӣ зуд барпо мегарданд.	- Ҳеҷ кафолате нест, ки ҷиноятҳои хурд ба зудӣ баррасӣ мешаванд.
Кафолати суди боадолатона	- Судҳо на ҳамеша суди боадолатонаро кафолат медиҳанд ва ин асосан аз сабаби камбудии дар боло зикршуда мебошад. Барои мисол ҳуқуқ ба мурофиаи кушод, ҳуқуқ ба ҳимояи ҳуқуқӣ бо интиҳоби худ ва бархе аз дигар ҳуқуқҳо эҳтимол дастрас нестанд.	+ Кафолатҳои суди боадолатона бештар дастрасанд

Дар Канада Суди Олии Граждани ин инстансияи охирин пас аз Суди Ҷарбии Апеллятсионӣ мебошад.

Чи тавр бояд зинаҳои судӣ ва тартиботи онро муайян намуд?

Низомии судҳои ҷарбӣ метавонад аз се ва зиёда аз он зинаҳо иборат бошанд. Судҳои мурофиаӣ судҳои инстансияи якум мебошанд. Судҳои ҷарбии инстансияи дуюм шикоятҳои, ки бар муқобили ҳалномаи суди зинаи якум шудааст баррасӣ менамоянд. Идораи махсусгардонидашудаи ҷарбӣ дар Суди Олӣ метавонад зинаи сеюми низомии судҳои ҷарбиро ташкил диҳад. Дар ин зина Суди Олӣ метавонад масоили марбут ба тафсири ғалати қонунгузориро баррасӣ

намояд. Ин суд қарорҳои судҳои зинаҳои поёни, ки дар асоси тартиботи ғайриқонунӣ қабул шудаанд аз нав дида мебарояд.

Мурофияҳои судии соддакардашуда як низоми алоҳида барои ҷиноятҳои хурд ва вайрон кардани тартиботи интизомӣ мебошад. Судҳои соддакардашуда одатан тартиботи мурофиявии соддакардашударо барои баррасии ҷиноятҳои хурд истифода мебаранд. Дар ин зина нақши раисикунанда ҳалқунанда мебошад, зеро ӯ метавонад газронидани тафтишотро таъин намояд, қарор оид ба пешкаш намудани парванда ба прокурори ҳарбӣ қабул намояд ё худаш метавонад чораи ҷазоиро муайян намояд. Дар судҳои ҳарбӣ, аз сабаби он ки раиси суд дар табақаи рутбаҳои ҳарбӣ рутбаи муайяне дорад ва метавонад, ки дар болаш афсарони рутбаашон калонтар қарор дошта бошанд, ихтилофи манфиатҳо сар мезанад. Аз ин рӯ, дар чунин намуди мурофияҳои судӣ, принсипи мустақилияти судҳо зери хатар қарор доштаниш мумкин.

Ҷадвали 4: Ҳаёти судӣ дар зинаҳои гуногуни апеллятсия

	Низоми сирф ҳарбӣ	Низоми омехта	Низоми сирф граждани
Судҳои мурофиявӣ	Инстансияи якуми судҳои ҳарбӣ аз як ё якчанд судяҳои ҳарбӣ иборатанд	Судҳои ҳарбии инстансияи якум ва тартиботи он бархе аз унсурҳои гражданиро чун дар боло тазаққур ёфтааст дарбар мегиранд.	Судҳои граждани, ки танҳо аз судяҳои граждани иборат аст
Судҳои апеллятсионӣ	Судҳои апеллятсионии ҳарбӣ (судяҳои ҳарбии рутбаҳои баландтар дошта ба ҳаёти суд шомиланд).	Судҳои апеллятсионии ҳарбӣ, ки бархе аз унсурҳои гражданиро дар бар мегиранд; ё судҳои апеллятсионии граждани бархе аз унсурҳои ҳарбию дарбар мегиранд.	Суди граждани апеллятсионӣ, ки танҳо аз судяҳои граждани иборат аст
Суди Олӣ	Суди Олии Ҳарбӣ аз болои аксари ҷиноятҳои	Судҳои Олии граждани метавонанд идораҳои	Судҳои олии граждани, ки танҳо аз судяҳои

	ҳарбӣ	махсусгардонидашу даеро доранд, ки ҷиноятҳои ҳарбиرو баррасӣ менамояд	граждани иборат аст
--	-------	---	---------------------

Қонунгузори ҳарбӣ бояд мақомоте, ки салоҳияти баррасии қонуншиканиҳои интизомиро доранд муайян намояд, ва инчунин намуди ҷазо ва тартиби апелляцияро низ муайян намояд. Масалан дар Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи Шимолӣ, хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳ ҳуқуқ доранд ҳамаи ҳукмҳои аз ҷониби мақомоти болонишинашон баровардари ба суди содакардашудаи касатсионӣ шикоят намоянд.

Самтҳо ва ситезачӯҳои муосир кадомҳоянд?

Якчанд давлатҳо солҳои охир доираи салоҳияти судҳои трибунали ҳарбино маҳдуд гардонидани истодаанд. Ду самти асосиро метавон ишора намуд. Самти аввал ин интиқоли салоҳияти судӣ ба судҳои граждани ва самти дуввум – ин маҳдуд кардани салоҳияти судҳои ҳарбӣ дар баррасии корҳои ашхоси граждани.⁴ Ҳам Маърузачии махсуси СММ оид ба мустақилияти низоми судӣ ва ҳам Гуруҳи корӣ оид ба Ҳабси худсарона тавсия додаанд, ки салоҳияти судҳои ҳарбӣ маҳдуд гардонидани шавад. Назари онҳо дар раванди муосири қонунгузори байналхалқӣ, ки манъи аз ҷониби судҳои ҳарбӣ баррасӣ шудани корҳои гражданиро тақозо менамояд, асос ёфтааст. Паймони Порис оид ба меёрҳои аққали ҳуқуқи инсон дар ҳолатҳои фавқулӯда, ки аз ҷониби Созмони Ҳуқуқи Байналмиллал (1984) ба тасвиб расидааст, инчунин таъкиди менамояд, ки «судҳои граждани дорои салоҳияти судӣ аз болои ҳамаи корҳои граждани доир ба қонуншиканиҳои марбут ба амният ва ин зумра қонуншиканиҳо ҳастанд ва боқӣ мемонанд. Оғози ҳама гуна муурофияҳои судӣ нисбати онҳо то модоми гузарониданишон ба салоҳияти судҳои ҳарбӣ ё трибуналҳо манъ аст».⁷

Сутунчаи 2: Муурофияи судии шаҳрвандон дар суди трибунали ҳарбӣ: Тавсияҳои Кумитаи Созмони Миллалӣ Муттаҳид оид ба ҳуқуқи инсон⁶

«Кумита қайд намудааст, ки дар бисёр давлатҳо судҳои ҳарбӣ ё судҳои махсусгардонидашуда мавҷуданд, ки ашхоси гражданиро суд мекунанд. Ин зухурот як зумра мушкilotи ҷиддиери метавонад ба миён орад, зеро ҳолати беғаразӣ, холисӣ ва мустақилияти идораи адолати судӣ дар онҳо ташвишвар аст. Аксаран ҳадафи таъсис

додани чунин судҳо маҳз ба даст овардани имкони истифодаи мурофиаҳои исисноии судие, ки ба меъёрҳои адолати судии муқаррарӣ рост намеояд, мебошад. Гарчанд Ковенант арзи вучуд доштани чунин нави судҳоро манъ намекунад, аммо шарту шароитҳои, ки дар он оварда шудааст кушоду равшан таъкид менамояд, ки суд кардани ашхоси граждани аз ҷониби чунин судҳо ҳолати истисноӣ бошад ва шароити пурра фароҳамории кафолатҳои дар Моддаи 14 дарҷ гардида ро таъмин намояд». (Моддаи 14 дар сутунҷаи 10 оварда шудааст).

Ҷадвали 5: Тамоюлотҳои судҳои трибунали ҷарбӣ: Ру ба моделҳои граждани⁵

Давлат	Тамоюлот
Чумҳурии Чех	Чумҳурии Чех соли 1993 дар натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоиву иқтисодие, ки дар кишвар ба вукӯъ пайвастанд, судҳои ҷарбӣ худро лағв намуд. Мақомоти судии граждани вазифаи судҳои ҷарби ро ба зиммаи худ гирифт.
Финляндия	Финляндия ислоҳоти низоми суди ҷарбӣ худ ро соли 2001 гузаронид. Барои роҳ надодан ба танқид дар хусуси он, ки мақомоти мухталифи қувваҳои мусаллаҳ ба мурофиаҳои судӣ таъсири худ ро мерасонида бошанд, салоҳияти суди ҷарбӣ аз зиммаи ҳимоятчиёни ҳуқуқии ҷарбӣ ба салоҳияти додситонҳои граждани гузаронида шуд.
Итолиё	Низоми суди ҷарбӣ Италия давраи бӯҳрони ро гузаронида истодааст. Бинобар ба бекор кардани даъват ба сафи қувваҳои мусаллаҳ теъдоди парвандаҳои ба таври назаррас кам шудааст. Мафҳуми «ҷинояти ҷарбӣ» заиф гардидааст ва ҳукумат пешниҳод намудааст, ки ҳаҷми судҳои ҷарбӣ хурд карда шавад.
Ҳоланд	Соли 1990, аз нав дида баромадани қонунгузори дахлдор раванди таҷдиди низоми қонуни мурофиавии ҷиноятӣ ва қонуни интизомӣ ҷарбӣ Ҳоланд ро ҳусни хотима бахшид. Қонунгузорҳо салоҳияти суд кардани сарбозон ро ба судҳои граждани интиқол намуда, он ро ба Суди ноҳияи Арнҳем ва Суди кассатсионии Арнҳем мутамарказ намуд.

	Имрӯзҳо, ба ҷои хизматчиӣ ҷарбӣ, додситони давлатӣ – хизматчиӣ ғайринизомии давлатӣ салоҳияти суд кардани сарбозонро дорад.
Тунис	Қонунгузори Тунис Кодекси адолати судии ҷарбиро бо санад аз 13 июни соли 2000 таҷдид намуданд. Он бо бархе аз истисноҳо, салоҳияти судҳои трибунали ҷарбиро барои мурофиаи вайронкуниҳои кодекси ҷиноятӣ, ки дар он яке аз ҷонибҳо шахси ғайринизомӣ мебошад ба судҳои гражданин интиқол додааст.

Яке аз мушкилоти асосӣ дар баҳши адолати судии ҷарбӣ ин дарёфти роҳҳои тақвият бахшидани мутақилияти судҳои ҷарбӣ мебошад. Бисёр давлатҳо низоми адолати судии ҷарбии худро таҷдид дода ба он унсурҳои судҳои гражданиро ворид менамоянд, ки он сатҳи баландтари мустақилияти судҳоро кафолат медиҳад. Беш аз пеш, мурофиаи судии сарбозонро прокурорҳои давлатӣ, набалки кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҷарбӣ, гузаронида истодаанд.⁷

Дар баъзе давлатҳо судҳои ҷарбӣ ҳоло ҳам бо ҳолатҳои дағалона нақз шудани ҳуқуқҳои инсон сарукардоранд, ки он аз ҷониби сохторҳои ҷарбӣ ва ё амниятӣ содир шудаанд. Чунин зуҳурот ашхоси алоқамандро чи дар сатҳи милли ва чи дар сатҳи байналмиллӣ водор менамояд, ки ҳолиси ва бегаразии судҳои ҷарбиро дар мурофиаи ин зумра масоил зери шубҳа мегузорад. Мӯхтаво аз чунин эродгирӣ ва танқид дар он аст, ки ҳангоми мурофиаи масоили марбут ба нақзи ҳуқуқи инсон, баррасии он бояд аз салоҳияти судҳои ҷарбӣ ба салоҳияти судҳои гражданин интиқол дода шавад.

Абзори ҳимояи ҳуқуқи башар ба адолати судии ҷарбии милли таъсири худро дорад, бахусус муқаррароти Эълумияи Аврупоии ҳуқуқи инсон муассир мебошад.

Чи тавр замина барои ислоҳоти низоми судҳои ҷарбӣ бояд сохт?

Чи тавр эҳтиёҷ барои созмон додан ё ислоҳоти судҳои ҷарбиро баҳо дод?

Қабл аз банақшагирии ин ё он ислоҳот пеш аз ҳама бояд баҳодиҳии эҳтиёҷоти мавҷуда гузаронида шавад. Дар натиҷаи чунин баҳодиҳӣ, сатҳҳои гуногуни масоиле, ки дар ҷадвали 6 оварда шудааст равшанӣ ёбанд.

Ин ҷо бояд механизми музокиротро таъмин намуд, ки он иштироки самараноки ҳамаи ҷонибҳои манфиатдорро ба назар

гирад. Бояд хароҷот ва натиҷаҳои эҳтимолан аз ҷидду ҷаҳди чунин ислоҳот ба даст меомада таҳлил карда шаванд. Ҳадафҳои аввалиндараҷа ва ҷораҳои зарурӣ бояд муайян ва дастраси омма гардонида шаванд. Раванди баҳодиҳии эҳтиёҷоти мавҷуда бояд намояндагони сохторҳои низомӣ, хизматчиёни бахшҳои мухталифи идораи давлатӣ, коршиносон ва намояндагони ҷомеаи шахрванидро дарбар гирад. Агар лозим бошад, метавон коршиносони байналхалқиро низ ҷалб намуд.

Сутунчаи 3: Қобили татбиқ будани принципҳои Ҳуқуқи инсон нисбат ба сарбозон: Мисоли Британияи Кабир⁸

«Хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳи Британия, кучое набошанд, зери қонунгузориҳои Шоҳигарии Муттаҳидаи Британия Кабир ва Ирландияи Шимолӣ қарор доранд. [...] Мувофиқи муқаррароти қонунҳои байналхалқӣ, ба хизматчиёни ҷарбии Шоҳигарии Муттаҳидаи Британия Кабир ва Ирландияи Шимолӣ, ки адои хизмати ҷарбии худро дар давлатҳои хориҷӣ адо менамоянд, дар қонуншиканиҳое, ки бо қонуни давлати хориҷие, ки дар қаламрави он хизмат мекунад, алоқаманд нестанд, қонунгузориҳои Шоҳигарии Муттаҳидаи Британия Кабир ва Ирландияи Шимолӣ амал мекунад».

«Эътироф шудааст, ки хизматчиҳои ҷарбии Британия ҳангоми қарордод дар базаи ҷарбӣ аз ҷониби Санад ва Эълумияи ҳуқуқи инсон ҷимоя шудааст. Ба ақидаи мо чунин пиндоштан, ки ӯ ин тавр ҷимоя нест, агар дар ҷои дигар қарор дошта бошад, масалан дар машинаи ёрии таъҷилӣ, дигар воситаи нақлиёт ё дар кӯча ё дар биёбон бошад, ақидаи ботил аст. Ҳеҷ асосе нест, ки алоқамандӣ байни хизматчиҳои ҷарбии ҷабрдида ва давлат, ин ҷо манзур Шоҳигарии Муттаҳидаи Британия Кабир ва Ирландияи Шимолӣ мебошад, бо далели он, ки ӯ маҳз дар базаи ҷарбӣ қарор надохт, бекор доништа шавад. Ҳамин тариқ, агар парвандаи хизматчиҳои ҷарбӣ барои қонуншиканӣ масалан дар Ироқ дар мувофиқи судии сайёри ҷарбӣ баррасӣ гардад, новобаста ба ин ӯ зери ҷимояи Моддаи 6 Эълумия қарор дорад, зеро он вобастагӣ ба мавзеи гузаронидани суд надорад».

Ҳангоми сохтани буҷа чиро бояд ба назар гирифт?

Ҳаҷми низоми адолати судии ҷарбӣ аз то ҷӣ андоза калон будани артиш вобаста аст. Бар замми ин теъдоди судҳои трибунали ҷарбӣ, судяҳо ва сохтори судҳои трибунали ҷарбӣ аз низоми ҷорӣ судии ҷарбӣ вобастагӣ дорад. Чунончӣ дар низоми омехта, судҳои сирф ҷарбӣ хеле кам мешаванд. Зинаҳои судӣ ва тобеъияти марзиви

худудӣ ба ҳаҷм ва буҷаи низоми суди ҷарбӣ таъсири худро мерасонад. Давлатҳое, ки қўшунҳои худро дар хориҷа ҷойгир менамоянд таъсис додани суди ҷарбиरो бевосита дар ҳудуди пойгоҳи ҷарбии ҷойгиршудаашон андешанд, гарчанд аз нуқтаи назари фароҳамории захираҳои кадриву молиявӣ он мувофиқи мақсад набошад. Ҳолатҳои алоҳида, аз қабилӣ истифодаи забонҳои мухталиф инчунин метавонад арзиши мувофиқаҳои судиро баланд бардорад. Аз ин рӯ буҷаи судҳои ҷарбӣ дар ҳар давлат ҳархела мебошад. Аммо маблағгузориҳои умумӣ бояд ҳамаи хароҷотро марбут ба амал кардани низоми судии ҷарбӣ пешбинӣ намуда, онро рӯйпӯш намояд. Маблағгузорӣ инчунин бояд ба судяҳо кафолатҳои иҷтимоиро пешбинӣ намояд, тоинки ба мустақилияти молиявии онҳо кафолат дода шавад.

Буҷаи низоми судҳои трибунали ҷарбӣ одатан ба буҷаи солонаи вазорати дифоъ ворид карда мешавад, хусусан дар давлатҳое, ки судҳои трибунали ҷарбӣ ҷузъи таркибии қувваҳои мусаллаҳ мебошанд. Агар низоми судии ҷарбӣ тобеи низоми судии граҷданӣ бошад, пас буҷаи он ба маблағгузориҳои умумии давлат ба низоми судӣ ворид карда шуданаш мумкин.

Ҷадвали 6: Саволҳои мушаххас марбут ба созмон додан ё ислоҳоти адолати судии ҷарбӣ

Зина	Саволҳо
<p>Вазъи умумӣ ва заминаи ҳуқуқи милли ва инчунин тамоюлот ва ўҳдадорихои байналхалқӣ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Тамоюлотӣ муосир ва меъёрҳои байналхалқӣ марбут ба низоми судҳои ҷарбӣ кадомҳоянд? • Чӣ тавр мувофиқатро ба меъёрҳо ва ўҳдадорихои байналхалқӣ бояд таъмин намуд? • Кадом ўҳдадорихои байналхалқӣ давлат оид ба ҳуқуқи инсон бояд ба назар гирифта шаванд? • Умуман кӣ манфиатдори адолати судии ҷарбӣ ва раванди ислоҳот дар ин ҷода мебошад ва нақши онҳо чӣ гуна аст? • Сатҳи мустақилияти қувваҳои мусаллаҳ дар давлат чӣ гуна аст? • Кадом омилҳо гузаронидани ислоҳотро водор кардаанд? • Оё ягон ҳолати махсуси хоси милли ҷой

	дорад, ки онро бояд ба назар гирифт, аз қабили вазъияти баъди низоъ ё ҷанг?
Ҳамкориҳои граждани Ҷарбӣ –	<ul style="list-style-type: none"> • Муносиботи мутақобилаи сохторҳои ҷарбӣ ва граждани чӣ гуна аст? • Назорати расмӣ ва гайрирасмии граждани чӣ гуна ташкил шудааст? • Оё кашидани хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳ ба судҳои граждани имконпазир аст? • Чӣ алоқамандие байни қонунгузориҳои граждани ва ҷарбӣ ҷой дорад? • Чи тавр ашхоси граждани ба судҳои ҷарбӣ метавонад кӯмак намоянд?
Қонунгузориҳои дар соҳаи адолати судии ҷарбӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Анъанави ҳуқуқи давлат чӣ гуна аст? • Кадом қонунҳо ва санадҳои меъёриву ҳуқуқи марбут ба адолати судии ҷарбӣ корбарӣ шуда истодаанд? • Камбудии қонунгузориҳои ҷарбӣ дар чист? • Кадоме аз қонунгузориҳои миллӣ бояд ба назар гирифта шаванд? • Диди давлат оид ба адолати судӣ, қонун ва тартиботи кишвар чӣ гуна аст? Он дар сарқонун чӣ тавр дарҷ гардидааст?
Ташкили адолати судии ҷарбӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Мустақилияти судҳои ҷарбиро чӣ тавр бояд таъмин намуд? • Андоза ва буҷаи мувофиқ барои судҳои ҷарбӣ чӣ гуна аст? • Чанд зинаи судҳои ҷарбӣ мувофиқи мақсаданд? • Кадом ташкилотҳои марзиву ҳудудӣ мувофиқи мақсаданд?
Фаъолияти судҳои ҷарбӣ	<ul style="list-style-type: none"> • Муруфияҳои судии боадолатонаро чӣ тавр бояд таъмин намуд? • Оё шахсони гражданиро ҷалб намудан ҷои аст? Оё теъдоди кофии судяҳои граждани ҳастанд, ки донишу малакаи зарурӣ барои дар судҳои ҷарбӣ кор кардан дошта бошанд? • Кадом намуди тренингоҳо бояд гузаронид, ки судяҳои граждани самаранок корҳои ҷарбиро

баррасӣ ва муҳофизат намоянд?

- Камбудии ҳақсӯ дар идора ва фаъолияти судҳои ҳарбӣ қадимӣ?
- Чӣ тавр ин камбудии ҳақсӯро бартараф кардан мумкин аст?

Нақши парламент дар ҳақсӯ?

Меъёрҳои идоракунӣ хуб тақозо менамоянд, ки Парламент салоҳияти қабули қонунҳои марбут ба адолати судии ҳарбӣ дошта бошад ва буҷаи дахлдорро тасдиқ намояд. Қумитаҳои оид ба муҳофизати назди Парламент бояд ба раванди таҳияи қонунгузориҳои ҳарбӣ ҷалб карда шаванд. Ҳангоми раванди таҳияи лоиҳаи қонунҳо чунин қумитаҳо метавонанд бо намояндагони бахши иҷроияи судҳои ҳарбӣ ва граҷданӣ ҳамкорӣ намуда сифати қонунгузориҳои ҳарбирот хубтар намоянд. Дар ин марҳила, Парламент метавонад коршиносони ҳарбӣ ва намояндагони ҷомеаи шаҳрвандиро ба таҳияи ҳолиҳои қонунгузорӣ даъват намояд.

Назорат бошад метавонад дар ду зина ҷой дошт. Агар ҳисоботи ваколатдори парламентӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва ё назоратчи кулл ба таври ҷиддӣ ташвишвар бошад парламент дар хусуси мустақилияти судҳои ҳарбӣ метавонад воқуниш гузаронад. Парламент метавонад масоили перомунӣ буҷа ва сиёсат, ва зарурати гузаронидани ислоҳоти низомӣ адолати судии ҳарбирро гузаронад.

Сутунчаи 4: Буҷаи идораи Прокурори Генералии Қувваҳои мусаллаҳи Швейтсария ва низомӣ суди трибунали ҳарбӣ⁹

Дар Швейтсария идоракунӣ ва назорати низомӣ судҳои ҳарбӣ аз низомӣ адлия ҷудо мебошад. Идораи Прокурори генералии Қувваҳои мусаллаҳ оиди маъмурият, назорати сифат, таълим ва назоратро ба уҳда дорад. Адлияи ҳарбӣ муҳофизатҳои судиро гузаронида, оид ба мушкilotи интизомӣ дастурот медиҳад.

Буҷаи умумии Раёсати Прокурори Генералии Қувваҳои мусаллаҳ: 2,8 миллион франки Швейтсария (1,8 млн. евро), ки он иборат аст аз: музди меҳнати кормандон 17 нафар, 6 нафар судяҳои тафтишоти муваққатӣ, омӯзиш, коромӯзӣ ва хароҷот барои сафарҳои хизматӣ. Ҳамаи хароҷоти вобаста манзил (иҷора, хизматҳои коммуналӣ, қувваи барқ ва ғ.) аз ҷониби идораи федералии манзил ва таъминот пардохт мешаванд.¹⁰

Буҷаи умумии низоми адлияи ҷарбӣ: 1,4 миллион Швейсария (0,92 млн. евро), ки он фароғир аст: хароҷоти муҳофизаҳои судӣ, иштироки коршиносон, омӯзиш, сафарҳои хизматӣ, музди меҳнат ва маоши тақрибан 400 нафар хизматчиёни милиса.¹¹

Низоми адлияи ҷарбии мавҷуда ниёз ба ислоҳот дорад. Кумитаҳои парламонӣ метавонанд бархе аз масоили мушаххасро муфассалтар баррасӣ намоянд. Кумитаи парламонии судӣ, муҳофиза ва амният, инчунин Кумита оид ба ҳуқуқи инсон метавонад фаъолияти низоми адлияи ҷарбиро дар доираи ваколати хеш таҳқиқ намояд. Дар сурати бо масоили амнияти миллии вобаста будани фаъолияти судҳои ҷарбӣ, гурӯҳи вакилони дорои ваколати махсуси ҳуқуқӣ оид ба масоили амният буда, метавонанд онро иҷро намоянд.

Нақши идораи ваколатдори ҷарбӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар ҷист?¹²

Идораи ваколатдори ҷарбӣ оид ба ҳуқуқи инсон ё нозири генералӣ аз низоми адлияи ҷарбӣ ҷудо фаъолият менамояд. Бо вучуди он вай метавонад барои ҳафзи ҳуқуқи шахсияти аскарон саҳми босазо гузорад. Муассисаҳои ҷарбии намоienda оид ба ҳуқуқи инсон тобеъият ва самараноки маъмуриро тавассути дастгирии назорати граҷданӣ аз болои шахсони ҷарбӣ тақвият бахшад.

Намоienda оид ба ҳуқуқи инсони ҷарбӣ, одатан бо шикоятҳои инфиродии аъзоёни қувваҳои мусаллаҳ пешниҳоднамуда кор мебарад. Вай аз ҷониби хизматчиёни ҷарбӣ вайронкунии эҳтимолии ҳуқуқи инсонро тафтиш намуда, барои пешгирии вайронкунииҳои минбаъда ва тақмили фаъолияти муассисаҳои ҳаби тавсияҳо медиҳад. Чунин тавсияҳо, одатан дорои ҳатмияти ҳуқуқӣ нестанд, аммо метавонанд ба муассисаи ҷарбӣ фишори назаррас оранд.

Сутунҷаи 5: Ваколатдори ҷарбӣ оид ба ҳуқуқи инсон: дар мисоли Австралия¹³

Ваколатдори ҷарбӣ оид ба ҳуқуқи инсон: дар мисоли Австралия. Нозири генералии Қувваҳои мусаллаҳи Австралия (IGADF) новобаста аз мартаботи маъмулӣ барои таъмин намудан бо воситаҳои таҳлил ва аудити низоми адлияи ҷарбӣ аз ҷониби Қувваҳои муҳофиза (CDF) таъсис дода шудааст. Инчунин дар бардошти он нокомиҳои адлияи ҷарбӣ метавонанд ҷунон ба таҳқиқ оид гарданд, ки сабаби дилхоҳ ноадолатиҳо баргараф карда шаванд.

Нисбати низоми адлияи ҷарбӣ IGADF (Нозири генералии Қувваҳои мусаллаҳи Австралия):

- Пешниҳодот қабул намуда, шикоятҳоро таҳқиқ мекунад;
- Баҳодихӣ ба натоиҷи иҷрои вазифа;

- Машваратҳо пешниҳод менамояд, ва
- Ба иттилоотнокӣ ва такмил мусоидат менамояд.

Дилхоҳ шахс ба дилхоҳ масъалаи ба адлияи ҷарбӣ дахлдошта маълумот гирифта метавонад, чунончи:

- Суиистифода аз мансаб;
- Раднамоӣ дар адолати муҳофизатӣ;
- Мавҷуд набудани тартиботи ҳуқуқии лозима;
- Рӯйпӯшнамоӣ ва беамалӣ;
- Ҷазодиҳии ғайриқонунӣ;
- Шиканҷа додан, таҳдид, таъқиб, тарсонидан, таҳқир, инқироз
- Пешниҳодот оид ба такмили адлияи ҷарбӣ.

Чӣ алоқамандиест байни ваколатдори ҷарбӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва адолати судии ҷарбӣ?

Намоянда оид ба ҳуқуқи инсон дар ҳаллу фасли ихтилофот муносибатҳои муштаракро риоя менамояд. Вай байни арзқунанда ва маъмурият ба ҳайси миёнарав амал менамояд. Бо вучуди он намоянда оид ба ҳуқуқи инсон наметавонад ба сифати ивазқунандаи низомии судӣ баромад намояд. Дар сурате, ки рисолати ҳокимияти судӣ таъмин намудани риояи қонуният мебошад, намоянда оид ба ҳуқуқи инсон бо масоили муайяни «ғайриҳуқуқӣ» сару кор дорад. Вай метавонад на дар амалигашти доираи ҳуқуқии мавҷудбуда, балки дар самаранокӣ ва адолати идораи давлатӣ тамарқуз гардад.

Намоянда оид ба ҳуқуқи инсони ҷарбӣ ҳуқуқ дорад амалигашти назорати иҷроии тавсияҳои вайро иҷро намуда, изҳорот ва гузоришҳои оммавӣ баён намояд. Намоянда оид ба ҳуқуқи инсони ҷарбӣ асосан ба парлумон тобеият дошта, вай дар вазъияти саҳмгзорӣ ба назорати самаранок демократӣ аз болои қувваҳои муаллаҳи муассиса қарор дорад.

Нақши суди конститусионӣ дар ҷуст?

Судҳои конститусионӣ барои шарҳу тафсиринамӯи Конститутсия, тафтиши конститусионӣ будани санадҳои қонунгузор ва ҳаллу фасли баҳсҳои конститусионӣ байни шохаҳои ҳокимият ҳуқуқ доранд. Дар сурати амал намудани чунин суд вай метавонад масоили ҳуқуқиро ба дараҷаи назаррас шарҳу тафсир намояд. Дар баъзе кишварҳо судҳои конститусионӣ дар маҳдудкунии доираи ҳуқуқии ҷарбӣ нисбати ҳуқуқи инсон нақши намоёне доштанд (Колумбия). Дар дигар кишварҳо чунин судҳо мафҳуми ҷинояти хизматиро ниҳоят танг намуда, ҳатто санадҳои муайяни қонунҳои

ҳарби ро ғайриконститусионӣ эълон дошт (Африқои Ҷанубӣ). Чунин намуи қарори судӣ метавонад ба ислоҳоти ҳуқуқҳои ҳарбӣ водор намояд.

Чи тавр лоиҳаи қонунгузори муносибро бояд таҳия намуд?

Асоси концептуалиро барои қонунгузори ҳарбӣ бояд қаблан муайян намуд. Бояд ҳадафҳои қонунгузори ҷадид муайян карда шаванд. Нуқтаҳои зер бояд дар оғози марҳилаҳои раванди таҳиясозӣ баррасӣ гарданд:

- Зарурат ба қонунгузори ҷадид;
 - Оқибатҳои ҳуқуқӣ ва ниҳодии он, ва
 - Оқибатҳои иқтисодию иҷтимоии он.
- Вай бояд иборат бошад аз:
- Таҳлили мушкilot ва мӯҳтавои он;
 - Муайян намудани хароҷот, манфиат ва оқибатҳо;
 - Машварат бо ҳамаи ҷонибҳои ҳавасманд; ва
 - Мутобиқат ба меъёрҳои ҳуқуқи инсон.

Дар раванди таҳияи қонун машваратҳо зарур мебошанд. Онҳо барои афзун намудани шаффофияти сиёсати рушд ва қонунигардонии иқдомҳои қонунгузори ҷадид лозиманд.

Тартиби пешниҳоди иқдоми қонунгузори бояд қонун муайян намуда, ва он метавонад дар ҳар кишвар тағйир ёбад. Дилхоҳ шахси манфиатдор, аз ҷумла ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонанд тавассути далелҳои асоснок барои ислоҳоти ҳуқуқӣ муроҷиат намуда, тақлифҳои қобили қабул пешниҳод намоанд.

Мақомоти иҷроия ё кумитаҳои парламонӣ метавонанд лоиҳаи қонунро пешниҳод намоанд. Марказҳои таҳлилии мустақил ва намоёндағони суд барои мукамалгардии лоиҳа метавонанд пешниҳодоти хешро ворид созанд. Интизорӣ ва фикру мулоҳизаҳои тарафҳои манфиатдор бояд ба эътибор гирифта шаванд.

Муассисаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ метавонанд дар ҷараёни таҳиясозӣ каму беш расман ҳамкорӣ намоёнд. Масалан, онҳо метавонанд аз рӯи лоиҳа якчанд машварату семинарҳо гузаронанд. Пайдо шудани эҳтиётот ба ниҳодҳои байналхалқӣ имконпазир аст. Барои такмил додани лоиҳа тамоюлоти муосир дар рушди адолати ҳарбӣ ва ҳуқуқи байналхалқӣ ҳуқуқҳои инсон бояд ба эътибор гирифта шаванд.

Илова бар он ҷараёни таҳияи қонун бояд меъёрҳои муайяни техникӣ ва забони роия намояд.¹⁴ Забони матнҳои ҳуқуқӣ бояд то

ҳадди имкон возеҳу дақиқ бошад. Вай бояд мутассил, фаҳмо ва барои ҳамаи истифодабарандагон дастрас бошад. Дар баъзе кишварҳо қонунҳои адлияи ҷарбӣ мухтасар ва умумӣ буда, фарогии муқаррароти аз ҳама зарурӣ ҳастанд ва ба дигар қонунгузориҳои миллӣ ва қолабҳои байналхалқии дахлдор нисбат доранд. Дар ин сурат барои баррасии мушкилоти муайян санадҳои меъёрии ҷудогона лозим меоянд. Дар дигар кишварҳо санадҳои миллии қонунгузор оид ба масоили адлияи ҷарбӣ хеле муфассал мебошанд. Сатҳи муфассали дар қонунгузориҳои адлияи ҷарбӣ вобаста аз анъанаҳои ҳуқуқӣ аз як кишвар ба кишвари дигар фарқ мекунад.

Оё баррасии мунтазам мунтазам лозим аст?

Иҷроиши қонун бояд дар асоси мутассилият назорат карда шавад. Инчунин дар он, бо мақсади муайян намудани расидан ба ҳадафҳои худ, бояд арзёбии қонунгузориҳои мавҷуда ҷой дошта бошад. Одатан ду намуди шарҳу баррасӣ вучуд доранд: баррасии ибтидоӣ ва баррасии мутассил. Шарҳи ибтидоӣ ба ошкор сохтани мушкилот дар низомии адлияи ҷарбӣ ва пешниҳоди тавсия барои беҳбудии минбаъда нигаронида шудааст. Моҳияти шарҳи мутассил аз муайяннамоии талаботи бештар зарурбудаи низомии адлияи ҷарбӣ иборат аст. Вай оид ба такмили фаъолияти адлияи ҷарбӣ ва мутобиқгардонии он ба қаринаи тағйирёбандаи ҳуқуқию сиёсӣ тавсияҳо пешниҳод менамояд. Чунин баррасӣ метавонад кафолат диҳад, ки тағйироти ҳуқуқии миллӣ ва байналхалқӣ ба эътибор гирифта мешаванд.

Кумитаҳои парлумонӣ (дар ҳамкорӣ бо коршиносони беруна) ё комиссияи мустақил дар ҳайати коршиносони ҷарбӣ дар соҳаи ҳуқуқ ва амалия метавонанд чунин шарҳу тафсириро пеш баранд (ниг. ба замимаи 6).

Мансабдорони ҷарбӣ ва граҷданӣ бояд ба шарҳдиҳии мутассил ҷалб карда шаванд. ташкилотҳои мустақил ва ғайридавлатӣ инчунин метавонанд пешниҳодоти дахлдори худро ибраз намоянд.

Сугунҷаи 6: Механизмҳои баррасии такрорӣ барои судҳои трибунали ҷарбӣ: Мисоли Австралия, Канада ва ИМА

Австралия:

Соли 2005 Сенати корҳои дохила ва Кумита оид ба Кумитаи иттифоқи касаба шарҳи низомии адлияи ҷарбиро гузаронида, дар бораи «Самаранокии низомии адлияи ҷарбӣ дар Австралия» гузориши интишор намуд. Мақсади шарҳи мазкур аз арзёбии тағйирот ва муайян намудани зарурати ислоҳоти минбаъда иборат мебошад.

Нақшаи кори гурӯҳи шореҳон фарогир буд:

- Баррасии масъалаи амалигашти ҳамаи тавсияҳои қабулгашта;
- Баррасии кофияти захираҳо;
- Омӯхтани коршоямии сохтори ба вуқӯояндаи низоми адлияи ҳарбӣ;

- Ошкор намудани вайронкуниҳои маъмури ва интизомӣ дар таҳвили адлияи ҳарбӣ, ва

- Арзёбии қобилияти низом барои дастрасӣ ба натиҷаҳои одилона ва бегаразона.

Дар натиҷаи санҷиши комиссияи ҳукумати иброи фикру мулоҳизаҳои мунтазами мустақил оид ба вазъи адлияи ҳарбӣ. Чунин санҷишҳоро «мутахассиси пешбарӣ австралиягӣ» сарварӣ менамояд.

Канада:

Вазири мудофияи миллӣ ҳар панҷ сол санҷиши мустақили вазъият ва истифодабарии Қонун дар бораи мудофияи миллиро мегузаронад. Инчунин вай бояд оиди санҷиши гузаронидашуда ба парлумон гузориш пешниҳод намояд.

Вазири мудофияи миллӣ шахси арзёбии мустақили лоиҳаи қонун гузаронандаро таъин менамояд. Шахси таъиншуда ба қувваҳои мусаллаҳи Канада ва мусоҳиба бо ашхоси нисбати низоми адлияи ҳарбӣ эроддошта дастрасии бемаҳдуд дорад. Вай шарҳу тафсири тағйироти дар қонуни ба фаъолияти низоми адлияи ҳарбӣ таъсиркунанда изҳораштаро дархост мекунад.

ИМА:¹⁵

Комиссияи мустақил барои омӯзиши масоили ҷорӣ дар адлияи ҳарбӣ ҷаласа пешниҳод менамояд. Раиси он аз ҷониби НТҲоди Миллии адлияи ҳарбӣ ва кумитаи адлия, адлияи ҷиноии Ассотсиатсияи ҳуқуқшиносони Амрико интихоб мегардад. Комиссияи мазкур фаъолияти низоми адлияи ҳарбиरो баррасӣ намуда, Кодекси ягонаи адлияи ҳарбиरो, ки барои таъминоти тартибу интизом бо усулҳои одилона ва самаранок ҷавобгӯ аст, муайян менамояд. Комиссия гузориши худро ба президент, Конгресс, Вазорати мудофия ва ташкилот-сарпарастони он пешниҳод менамояд.

Комиссия аз ҳуқуқшиносони ҳарбӣ ва ва ғайринтизомӣ, ассотсиатсияи ҳимоятчиён, макотиби ҳуқуқшиносӣ ва гурӯҳҳои нисбати масоили ҳарбӣ манфиати хос дошта, инчунин аз аҳли ҷомеа ғояҳо ва пешниҳодот қабул менамояд.

Комиссия мавзӯҳо ба амсоли нақши судяҳои ҳарбӣ, мудофия, ахбороти судӣ, суди дараҷаи аввал, ҷиноят, қонуншиканӣ ва ҷазо ва бозрасии шикоятҳо, суди ҳарбӣ-саҳроиро мавриди муҳокима қарор

медиҳанд. Инчунин Комиссия бо масоили байналхалқии ҳуқуқи инсон, ки бо низоми суди ҷарбӣ алоқаманд аст, сару қор дорад.

Чи тавр низоми судии граждани ва ҷарбӣ ба ҳам таъсири мутақобила доранд?

Ҳокимияти ҷарбӣ ва граждани (полис ва суди доираи умумии ҳуқуқи) бояд дар ҳабскунӣ, боздошт ва таҳвили ашхоси таҳти доираи ҳуқуқи ҷарбӣ ё граждани қарордошта ҳамкорӣ намояд. Инчунин онҳо бояд амалҳои худро аз рӯи масоили ҳуқуқи ба ҳамдигар мувофиқ созанд (ниг. ба қадвали 7 барои намунаи ҳамкорӣ).

Қадвали 7: Ҳамкории граждани – ҷарбӣ: дар мисоли Марокко

	Иқтибос аз Қонуни адлияи ҷарбии Марокко ¹⁶
Фароҳамовари мутақобилаи дастрасӣ ба иншоъ ва иттилоот (масалан, ҳангоми таъқиб ё тафтишот)	Моддаи 40: Дар сурати барои тафтишот дар дохили объекти ба Вазорати муҳофизати милли тааллуқнадошта, ба монанди моликияти хусусӣ, даъват шудани хизматчиёни ҷарбӣ, онҳо барои иҷозати дохил шудан ба ин зумра иншоъҳо ба мақомоти суди граждани муроҷиат мекунанд (Граждани). Ба мақомоти суди граждани тавсия дода мешавад, ки ризоият диҳад.
Ҳабс ва таҳвили айбдоршудагон	Моддаи 41: Ҳамон дархостро (дар моддаи 40 тазаккургардида) ҳокимияти граждани низ амалӣ менамояд, барои он ки ҳокимияти ҷарбӣ бо мақсади муайян намудани ҷиноят ё боздошти шахс таҳти доираи ҳуқуқи граждани дар муассисаи ҷарбӣ мусоидат намояд.
Тафтишоти муштарак ё таъқибии ҷиноӣ	Моддаи 42: Хизматчиёни ҷарбии кофтукоби ҷиноӣ бе кӯмаки кормандони кофтукоби ҷиноии граждани наметавонанд ба хонаи шахси ворид гарданд.
Фармондиҳии муваққатии граждани ё муттаҳидшуда аз болои қувваҳои	(Қонун пешбинӣ наменамояд)

<p>мусаллаҳ ё баръакс (дар сурати жандармерия зуд-зуд ба амал меояд).</p>	
<p>Ҷойгиркунии (муваққати) маҳбусони ҳарбӣ дар тавқифгоҳҳои граждани ва баръакс.</p>	<p>Моддаи 198: Аз озодӣ маҳрум намудани хизматчиёни ҳарбӣ дар иншоъҳои зайл амалӣ мегардад:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дар маҳбасҳои ҳарбӣ ё дар қисмҳои алоҳидаи маҳбасҳои граждани, агар онҳо аз ҷониби суди ҳарбӣ маҳкум шуда бошанд. 2. Дар маҳбасҳои граждани, агар ба онҳо судҳои граждани доираи ҳуқуқи умумӣ ҷазо ҳукм карда бошад.
<p>Ба ҳамдигар мувофиқкунонии таъқиб, дар сурати ҳамзамон вайронкунии шахс як ё якчанд қонунҳои граждани ва ҳарбӣ.</p>	<p>Моддаи 7 Шахси дар як вақт барои қонуншикани мухталиф аз ҷониби доираи ҳуқуқи граждани ва ҳарбӣ айбдоршаванда аввал дар суди суди рибунали ҳарбӣ, ки чораи қатъии ҷазо пешбинӣ мекунад суд шуда, сипас дар суди дуввум суд карда мешавад.</p>
<p>Ҳамоҳангсозии қонунгузори ҷиҳати муурофия ва ҷазо</p>	<p>Моддаи 7: Дар сурати ҷазои дукарата (аз ҷониби суди граждани ва ҳарбӣ) ҷазои қатъитари он мавриди истифода қарор мегирад. Моддаи 190: Қонуншикани хизматчиёни ҳарбӣ, ки дар моддаи кодекси мазкур пешбинӣ нашудааст, аммо ба Кодекси ҷиноятӣ (граждани) ворид карда шудааст, тибқи муқаррароти Кодекси ҷиноятӣ (граждани) ҷазо дода мешаванд.</p>
<p>Ҳамкории муштараки гражданию ҳарбӣ дар сатҳи таҳия намудани қонунгузори ва сиёсатҳо</p>	<p>(Қонун баррасӣ наменамояд)</p>

Бо вучуди он, нобоварии тарафайн ки муносибати байни низоми суди граждани ва ҳарби тавсиф менамояд, метавонад кафолатҳои ҳуқуқҳои асосиро зерин хавф гузорад. Судҳои трибунали ҳарби ва судҳои муқаррарии граждани нисбат ба омӯзиш, мустақилияти суди ва пешрафти мансаби меъёрҳои ба ҳам баробар дошта бошанд. Низоми суди ҳарби набояд аз ҳамкасбони граждани худ пурра ҷудо бошад. Ҳамкориҳои мутақобила байни низомҳои ҳарби ва граждани метавонад бархӯрди салоҳияти доираи ҳуқуқиро пешгирӣ намояд.

Қонунгузори кай ва дар кадом ҳолатҳо барои тафтишоти суди ба суди доираи ҳуқуқи умумӣ таҳвил шудани айбдоршавандаро бояд муайян намояд. Агар ба кадом доираи ҳуқуқи равона кардан шубҳа ҷой дошта бошад, пас ба салоҳияти суди граждани вогузор карда мешавад.

Агар шахс дар содир намудани якчанд ҷиноятҳои ба суди граждани ва бархи дигар ба суди ҳарби тааллуқдошта айбдор гардад, прокурори ҳарби метавонад парвандаи ҷиноиро ба трибунали оддӣ интиқол намояд. Бо вучуди он, ҳеҷ гоҳ ҳамон як ҷиноят ҳам бо суди граждани ва ҳам бо суди ҳарби суд карда намешавад.

Дар сураи оиди салоҳият ба миён омадани баҳсу мунозира, суди мустақил ва бегараз (масалан, Суди Олии граждани) бояд кадом суд дорои доираи ҳуқуқи буданашро муқаррар намояд. Дар баъзе ҳолатҳо идораи махсуси ҳарбии назди Суди Олии муқаррарӣ ихтилофоти ба миён омадаро рафъ менамояд.

Сутунчаи 7: Намунаи ҳамкориҳои низоми судии граждани -ҳарби: дар мисоли Канада ва Словения¹⁸

Қонуни Словения дар бораи мудофия

Моддаи 68: (Амалҳои пулиси ҳарби)

Агар полиси ҳарби шахси ғайринизомиро дар содир кардани амали ҷиноӣ дар қаламрави объект ё ҳудуди дорои аҳамияти махсуси мудофиявӣ ё ба бунгоҳҳои ҳарби дахлатдошта боздоранд, онҳо бояд фавран полисро оиди ин амал огоҳ намоянд. Дар ин сурат полиси ҳарби танҳо барои истифодаи чораҳои зарурии пешгирӣ ҳуқуқ дошта, то омадани полис боздошт менамояд ва то ҳадди имкон ҳамаи иншоот ё моликияти зер ҷимояашон бударо аз ҳама гуна осеб эмин медоранд.

Қонуни миллии Канада дар бораи мудофия

Моддаи 103 (Дастраснамой пас аз дастгир кардан ё мусоидат ба ҳукумати граждани)

Ҳар як шахсе, ки бо баробари пешкаш намудани ордери таҳвил ба бозгардонидани афсарон ва хизматчиёни беругбаи низомӣ ба ҳокимияти граждани рад мекунад ё монеагӣ мекунад, инчунин аз мусоидати таҳвили дастгиркшуда, ки ба ҷиноятсодиркунӣ тибқи кодекси граждани айбдоршударо рад мекунад ё сарфи назар менамояд, ба муҳлати 2 сол ҳабс ё ба дигар ҷазо гирифта мешавад.

Моддаи 219 (дар ҳабс будан то иҷрои ҳукм ё ҳангоми ҳамлу нақл)

Дастгиршуда, айбдоршаванда ё маҳбус то модоми интиқол ба мавзёи иҷрои ҷазо аз ҷониби чунин дастгиршуда, айбдоршаванда ё маҳбус ё ҳангоми интиқол аз як ҷой ба ҷои дигар метавонад дар тавқифгоҳи муваққатӣ, ҷӣ низомӣ ва ҷӣ граждани амалӣ гардад, инчунин ҳангоми зарурат ҳам дар тавқифгоҳи граждани ва тавқифгоҳи низомӣ нигоҳ дошта шавад. Инчунин бо тақозои вазъият дастгиршуда, айбдоршаванда ё маҳбус метавонад бо дилхоҳ воситаи нақлиётӣ, бо риояи беҳатарӣ аз як ҷой ба ҷои дигар гузаронида шавад.

Салоҳияти адолати судии ҳарбӣ то андоза аст?

Доираи ҳуқуқии ҳарбиरो метавон ҷудо намуд ба мақому рутба асосёфта (танҳо фарогири хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳ мебошад), ба хизмати ҳарбӣ алоқаманд (танҳо фарогири ҷиноятҳои бо хизмати ҳарбӣ алоқаманд), ё дар асоси истилоҳи «ҷиноятҳои сирф ҳарбӣ» (танҳо фарогири ҷиноятҳои дорои хусусияти ҳарбидошта). Дар амал бошад, низоми адлияи ҳарбӣ аксар вақт дар худ ҷузъҳои мухталифи намудҳои номбаршударо тавҷам менамояд. Доираи ҳуқуқии ҳарбии ба мақому рутба асосёфта ифодакунандаи он аст, ки ҳамаи хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳ ва ҳайати кормандон, новобаста аз ҷинояти содирнамуда аз ҷониби судҳои ҳарбӣ суд карда мешаванд. Доираи ҳуқуқии мазкур метавонад нисбати хизматчиёни дар хизмати ҳарбӣ буда маҳдуд бошад.

Доираи ҳуқуқии ба хизмати ҳарбӣ вобаста, ифодагари он аст, ки судҳои ҳарбӣ ҳамаи ҷиноятҳои бо ҳаёти ҳарбиён ва фаъолияти муассисаи ҳарбӣ алоқамандро баррасӣ менамояд.

Мафҳуми «доираи ҳуқуқии ба хизмати ҳарбӣ вобаста» ба меъёри воқеӣ муайян намудан мушкилтар аст. Ҳадафи қонунгузори пешгирии фароғир шудани доираи ҳуқуқии ҳарбӣ нисбати шахсони

гражданӣ мебошад. Дар сурати возеҳ набудани қонунгузорӣ, судҳои конституционӣ дар ҳаллу фасли масоили ҳуқуқӣ ва дар маҳдудкунии соҳаи доираи ҳуқуқии ҷарбӣ нақши ҳалқунандаро иҷро карда метавонанд.

Номгуӣ амалҳое, ки нақзи қиддии ҳуқуқи инсонро, ки аз доираи ҳуқуқии судҳои ҷарбӣ хориҷ шудаанд, бояд ҳаддиҳанго ба фарохтар бошанд. Ҳеҷ асосе нест, ки бар он мафҳуми шиканҷаро ворид намуду, масалан куштори худсаронаро аз ҷониби хизматчиёни ҷарбӣ дар канора гузошт.

Агар истилоҳи «ҷиноятҳои сирф ҷарбӣ» барои муайян намудани доираи ҳуқуқи аҳамияти бунёди дошта бошад, судҳои ҷарбӣ барои баррасии ҳуқуқвайронкуниҳои сирф ҷарбӣ салоҳиятнок мебошанд. Мафҳуми ҷинояти ҷарбӣ метавонад ба таври осон ҳамчун ҷинояти ҷарбӣ шарҳу тафсир шавад, назар ба истилоҳи «ҷиноятҳои ба хизмати ҷарбӣ алоқаманд буда» зеро онҳоро ҳамчун дорои хусусияти ҷарбӣ набуда тафсир кардан мумкин (дар сурати мавҷуд набудани пойгоҳи муайяни қонунгузорӣ).

Муайян намудани истилоҳи «ҷинояти сирф ҷарбӣ» ва барои муайян кардани он аз қадом меъёрҳо бояд истифода намуд, хеле мушкил аст. Дар воқеъ муқаррароти маъмули истилоҳи мазкур вучуд надорад. Истилоҳи мазкур дар кишварҳои мухталиф гуногун мебошад. Бино бар мушкилоти номбаршуда доираи ҳуқуқии судҳои ҷарбӣ танҳо баъзан ба консепсияи сирф ҷинояти ҷарбӣ асос меёбад. Масъалаҳои зерин бояд барои муайян намудани доираи ҳуқуқии ҷарбӣ истифода шаванд:

- Оё доираи ҳуқуқии ҷарбӣ бо хизматчиёни ҷарбӣ, ки воқеан дар хизмати ҷарбӣ мебошанд маҳдуд мегардад?

- Чи тавр ҷинояти содиршуда ба хизмати ҷарбӣ алоқаманд карда шавад?

- Оё доираи ҳуқуқии ҷарбӣ танҳо ба баррасии вайронкуниҳои вазифаҳои хизматӣ маҳдуд гардад?

- Ҷӯдадорӣ ҷарбӣ чист? Кай ва дар қучо истилоҳи мазкур истифода мешавад?

Посухҳои возеҳу равшан ба суолҳои болоӣ метавонанд барои маҳдуд кардани доираи ҳуқуқии ҷарбӣ мусоидат намоянд.

Ҷинояти ҷарбӣ чист?

Ду намуди ҷинояти ҷарбӣ мавҷуд аст: Ҷиноят ва вайрон намудани интизом. Бо вучуди он дар баъзе кишварҳо байни он тафовут намегузоранд. Чунончи, дар ИМА истилоҳи «ҷинояти

ҳарбӣ» ҳам кирдорҳои вайронкунии интизом ва ҳам ҷиноиро дар бар гирифтааст, ва ҳар ду намуди ҷиноятро суди ҳарбӣ баррасӣ менамояд.

Ҷиноятҳои ҳарбиро ҳамчун вайронкунии ҷиддӣ муқобили неруи ҳарбӣ, омодагии ҷангӣ, интизом ва самаранокӣ нигаронидашуда, муқаррар намудан мумкин.

Ҷиноятҳои ҳарбӣ иборат ҳастанд аз ҳолатҳои дар поён овардашуда, вале бо он маҳдуд нагашта:

- Саркашӣ аз хизмати ҳарбӣ
- Худсарона баромада рафтан аз қисми низомӣ
- Фирор
- Хиёнат
- Куштор ва
- Ҷиноятҳои дар ҳолати ҷанг содиршуда, маҳз:
 - таслимшавӣ ба душманон;
 - вайрон намудани ҳуқуқи гуманитарии байналхалқӣ.

Ҷунин ҷиноятҳоро хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳ, ки бевосита бо вазифаҳои хизмати онҳо вобаста мебошанд, метавонанд содир намоянд. Бо вучуди ин, чи тавре ки Комиссияи байналхалқии ҳуқуқшиносон дар таҳқиқот оиди ҳуқуқи ҳарбии ҷадиди хеш қайд намуд «низомҳои гуногуни қонунҳои ҷиноятии ҳарбӣ барои рафтори мухталифи ғайриҳуқуқӣ ҷавобгарии ҷиноӣ пешбинӣ намуда, байни он ягон хел мутассили ҷиҳати ҳамчу ҷинояти ҳарбӣ доништа шудани онҳо вучуд надорад».¹⁹

Ҷазои ҷиноии ҳарбӣ метавонад нисбат ба ҷазои граждани қатъитар бошад. Бинобар он дар замони осоишта истифодаи стандартҳои ҷазои граждани мувофиқи матлаб мебуд. Ҷазои ҷиноӣ барои болоравӣ бо зинаҳои хизмати ҳарбии ҳайати корӣ оқибатҳои манфӣ дошта метавонад: онҳоро метавонанд аз сафи қувваҳои мусаллаҳ хорич намоянд ё дигар чораҳои маъмури дида шаванд.

Вайронкунии интизом чист?

Вайронкунии интизом, одатан вайронкунии хурд, ки метавонанд аз ҷониби сардори ҳарбӣ ё дар суди ҳарбӣ тавассути муурофии судии содакардашуда ё суди интизомӣ ҳаллу фасли худро ёбад. Умуман, ҷиноятҳои ҳарбӣ нисбат ба дигар ҷиноятҳо ҷиддитар мебошанд.²⁰ Бо вучуди ин, вазъияти содир намудани ҷиноят барои муқаррар намудани доираҳои ҳуқуқӣ аҳамияти муҳим дорад: дар сурати як ё якчанд маротиба содир шудани ҷиноятҳои қамаҳамият дар ҳолати ҷангӣ, ки ба фаъолияти қувваҳои мусаллаҳ

вайронкориҳои назаррас мерасонад, онҳо ҳамчун вайронкуниҳои ҷарбӣ тавсиф мешаванд. Чунончӣ, маълум аст, ки худсарона аз қисми низомӣ баромада рафта нисбати фирор (бахусус дар ҳолати ҷангӣ содиршуда) на он қадар вайронкунии ҷиддӣ мебошад. Бо вучуди ин, ҳардуи онро метавон ҳамчун ҷинояти ҷарбӣ тавсиф намуд.

Қонуншиканиҳои интизомӣ иборатанд аз аз ҳолатҳои дар поён овардашуда, вале бо онҳо маҳдуд нагашта:

- Иҷро нақадани дуруди низомӣ
- Низоъ бо дигар хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳ
- Навбатдорӣ дар ҳолати мастӣ
- Итоат накардан

Сатҳи тафриқа байни ҷиноят ва вайронкунии интизом аз ҷаҳорҷӯбаи қонунгузорию ҳар як кишвар вобаста мебошад. Коршиносон оид ба ҳуқуқи инсон ғайриҷиноӣ донишманди ҳуқуқвайронкуниҳои камаҳамиятро тавсия медиҳанд.

Ҷазоҳои интизомӣ (ғайрисудӣ) иборат ҳастанд аз ҳолатҳои дар поён овардашуда, вале бо он маҳдуд нагашта: маҳрум намудан аз озодӣ (масалан ҳабс дар тавқиғоҳи муваққатӣ), ҷазоҳои молиявӣ (маҳрум намудан аз пул), паст намудани рутбаи ҷарбӣ ва танбеҳ. Одатан, командир ба ҳукм намудани ҷазо ҳуқуқ дорад.

Ки бояд таҳти доираи ҳуқуқи ҷарбӣ қарор гирад?

Таҳти доираи ҳуқуқи қарор гирифтани шахсро бояд қонун муайян намояд. Оё хизматчиёни ба захира равон шуда, донишҷӯёни макотиби ҷарбӣ ва нафақахӯрони ҷарбии дар хизматбуда таҳти доираи ҳуқуқи ҷарбӣ қарор бояд гиранд ё на? Ё худ шояд доираи ҳуқуқи ҷарбӣ танҳо ашхосе, ки дар хизмати воқеии ҷарбӣ қарор доранд фарогир бошад шуд?

Умуман, шахсони граждани бояд аз доираи салоҳияти ҳуқуқи ҷарбӣ берун карда шаванд. Яке аз воситаҳои ваз доираи салоҳияти ҳуқуқи ҷарбӣ берун намудани шахсони граждани маҳдуд намудани доираи ҳуқуқи судҳои ҷарбӣ бо хизматчиёни ҷарбии дар хизмати воқеӣ буда мебошад. Бо вучуди ин, дар аксари кишварҳо шахсони гражданиро (масалан, кормандони вазорати мудофия ё қувваҳои мусаллаҳ) барои бархе ҷиноятҳои бо хизмати ҷарбӣ вобастабуда дар суди ҷарбӣ суд мешаванд. Бо вучуди ин, ҳуқуқҳои байналхалқии инсон ҳарчи бештар истисно намудани ашхоси ғайринизомиро аз доираи салоҳияти ҳуқуқи ҷарбӣ, ҳатто дар ҳолатҳои фавқулодда,

тарафдорӣ менамояд. Ҳодисаҳои ахири байналхалқии дар доираи ҳуқуқии ҷарбӣ сарзада нишон медиҳад, ки ашхоси граждани (аз ҷумла, хизматчиёни граждани вазорати мудофия ё Қувваҳои мусаллаҳ) ҷарчи бештар аз доираи ҳуқуқии судҳои ҷарбӣ истисно карда мешаванд. Бино бар маълумоти СММ «Принсипҳои батанзимоварандаи интиқоли адлия ба трибунали ҷарбӣ», аз хизмати ҷарбӣ саркашӣ намудагон ва ноболиғон низ бояд аз доираи ҳуқуқии судҳои ҷарбӣ истисно бошанд (принсипҳои 6 ва 7).

Дар баъзе кишварҳо полис ва разведкачиён низ таҳти доираи ҳуқуқии ҷарбӣ қарор доранд. Шарҳи ин падида мушқил аст, зеро полиси граждани ва разведка дар ҷомеаи демократӣ ҷузъҳои асосии ташкилоти ҷарбӣ намебошад.

Масоили нақзи ҳуқуқи инсонро чӣ тавр бояд ҳаллу фасл намуд?

Истилоҳи ҷинояти «бо хизмати ҷарбӣ алоқаманд» ҷунон норавшан мебошад, ки метавонад ҷиноятҳои дорои хусусияти ҷарбӣ набударо дар доираи ҳуқуқии ҷарбӣ ҳамчун ҳуқуқвайронкунии шахсият баррасӣ намояд. Ҷунин намуди ҷиноятҳо набояд дар доираи ҳуқуқии ҷарбӣ ҳаллу фасл гарданд. Хизматчиёни ҷарбӣ, ки ҳуқуқҳои асосиро вайрон мекунанд, бояд дар доираи ҳуқуқии граждани баррасӣ шаванд.

Тафовут байни давраи ҷанг ва давраи осоишта дар чист?

Трибунали ҷарбӣ аксар вақт дар замони ҷангӣ таъсис мешавад. Илова бар он, дар давраи ҷангӣ ва ҷангоми сар задан ва идома ёфтани ҳолатҳои фавқулодда судҳои ҷарбӣ ҳукмфармо мешаванд. Доираи ҳуқуқии ҷарбии дар замони ҷанг таъсисшуда бояд баъди итмоми ҷанг фаъолияти худро қатъ намояд.

Ҷадвали 8: Бардоштҳои мухталиф дар муайян кардани салоҳияти судҳои трибунали ҷарбӣ

	Ҷиноятҳои ба мақому рутба асосёфта	Ҷиноятҳои ба хизмати ҷарбӣ алоқаманд	«Ҷиноятҳои сирф ҷарбӣ»
Мафҳум	Салоҳияти судӣ аз болои ҷиноятҳои, ки аз ҷониби ашхоси мақоми хизматчиӣ ҷарбӣ дошта	Ҷиноятҳои, ки ба хизмати ҷарбӣ алоқаманд	Ҷиноятҳои дорои хусусияти ҷарбӣ, ки дар ҷойҳои хизмат аз ҷониби низомиёни ҷарбӣ содир мешаванд

Афзалият	Доираи салоҳияти ҳуқуқӣ танҳо бо хизматчиёни ҳарбӣ маҳдуд мегардад	Ҷиноятҳои ба хизмат алоқаманд набуда, ҳатто аз ҷониби хизматчиёни ҳарбӣ содир шаванд ҳам аз ҷониби судҳои граждани суд карда мешаванд	Бардошти нисбатан маҳдуди доираи салоҳияти ҳуқуқӣ ҳарбӣ, ҷавобгӯ ба меъёрҳои ҳуқуқӣ инсон ва тамоюлоти ҷадид дар маҳдуд кардани доираи салоҳияти ҳарбӣ сирф ба ҷиноятҳои ҳарбӣ маҳдуд карда шаванд
Камдудӣ	Мақоми ҳарбӣ баъзан дар қонунгузорӣ хеле фарох тафсир шудааст ё худ мафҳум равшану возеҳ нест	Ба тафсири доманадори ҳуқуқӣ ҳарбӣ роҳ дода мешавад. Имкониёт фаром оварда шудааст, ки судҳои ҳарбӣ ашхоси гражданиро суд кунанд.	Ба таври аниқу возеҳ муайян намудани доираи салоҳияти ҳуқуқӣ мушкил аст ва аз ҳам ҷудо кардани ҷиноятҳои ҳарбӣ ва ғайриинтизому мушкил аст.

Барои таъсиси трибунали ҳарбӣ дар замони ҷанг Роҳбари давлат салоҳиятнок буда, баъд аз ҷониби парлумон тасдиқ мегардад. Инчунин парлумон метавонад нисбати ин ё он дигаргуншавии фавқулодаи ҳуқуқҳои инсон салоҳияти фароҳи қонунгузорӣ дошта бошад.

Дар замони ҷанг ҷиноятҳои муқобили давлат нигаронидашуда ё ҷосусӣ ё вайронкуниҳо нисбати хизматчиёни ҳарбиро ба доираи ҷиноятҳои ҳарбӣ дохил намуда, доираи ҳуқуқии ҳарбиро метавонад фарохтар гардонид. Дар замони ҷанг баъзе ҷиноятҳоро ҳамчун ҷинояти қатъӣ дониста, нисбати он ҷазои саҳт ҳукм намудан мумкин.

Оё суди Ҷарбӣ дар хориҷи кишвар низ таъсис дода мешавад?

Бале, кишварҳое, ки дар хориҷа қўшунҳои худро ҷойгир менамояд, масъалаи таъсис додани суди ҷарбиरो дар хориҷа баррасӣ менамояд. Аммо аз нуқтаи назари захираҳо ва таъминот он метавонад мушкилот ба миён оварад. Қўшунҳои дар амалиёти бисёрҷанбаи ҷарбӣ иштироккунанда таҳти доираи ҳуқуқи кишвари ирсолкунанда қарор мегиранд. Хизматчиёни ҷарбӣ барои вайронкуниҳои сабук аз ҷониби суди ҷарбии бо сохтори он алоқаманд суд карда мешаванд. Барои содир намудани ҷиноятҳои вазнинтари ҷарбӣ хизматчиёни ҷарбӣ ба давлати интиқолдиҳанда фиристода мешаванд ва аз ҷониби суди ҷарбӣ он ҷо суд карда мешаванд.

Сутунчаи 8: Маҳдуд кардани салоҳияти суди трибунали ҷарбӣ: дар мисоли Ҷондурас

Конститутсияи Ҷондурас

Моддаи 90

«Ба ҳеҷ вачҳ, новобаста аз вазъияти ба амал омада, доираи салоҳияти судҳои ҷарбӣ ашхосе, ки дар хизмати ҷорӣ ҷарбӣ дар сафи қувваҳои мусаллаҳ нестанд, фарогир намешаванд».

Моддаи 91

«Вақте ки шахси граҷданӣ ё шахси низомии берун аз хизмати ҷарбӣ қарор дошта, бо ҷурми ҷиноят ё қонуншикании тартиботи ҷарбӣ айбдор карда мешавад, чунин қазия аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори доираи ҳуқуқи муқаррарӣ дида баромада мешавад».

Мустақилияти судҳоро чӣ тавр бояд таъмин намуд?

Қонункузори доираи ҳуқуқи ҷарбӣ бояд кафолатҳои қонунӣ ҳимояи мустақилияти судҳои ҷарбиро нисбат ба шохаҳои ҳокимияти иҷроия ва қонунгузор муайян намояд. Бояд мутмаин шуд, ки мустақилияти инфиродии судяҳои ҷарбӣ низ таъмин аст.

Усули таъини судяҳои ҷарбӣ худ нишондиҳандаи равшани мустақилияти судҳои ҷарбӣ мебошад. Нишондиҳандаҳои дигар ин гарави мӯҳлати ваколат дар ва вазифа, дигар кафолатҳои ниҳодиву мурофиавии мустақилият ва бегаразӣ мебошанд. Ин зумра кафолатҳои шарту шароити маҳорати касбӣ, рушди мансабӣ, интиқол ва қатъи ваколатҳои судяҳо ва ҷаобгарии интизомии судяҳои ҷарбиरो дарбар мегирад.

Судяҳоро чӣ тавр бояд интиҳоб ва таъин намуд?

Қонун ё низомнома оид ба судҳои ҳарбӣ бояд тартибу қоидаҳои интиҳоб ва ба вазифа таъин намудани судяҳои ҳарбиро муайян намояд. Хеле муҳим аст, ки тартиби таъин намудани судяҳои ҳарбӣ як силсилаи фармонҳо набуда, балки он тартиби расмии аз ҷониби қонун муайяншуда буданаширо таъмин намудан хеле муҳим аст. Аммо судяҳо бояд аз ҷониби ашхосе, ки дониш ва малака дар соҳаи қувваҳои мусаллаҳ дошта интиҳоб карда шаванд. Ҳангоми интиҳоб бояд ба маҳорату малака, дониш ва арзандагии шахсият асос ёбад. Судяҳои ҳарбӣ бояд дорои маълумот, дониш ва тарҷибаи кофӣ дар соҳаи доираи ҳуқуқи ҳарбӣ дошта бошанд. Меъёру маҳак оид ба интиҳоби судяҳои судҳои апеллятсионӣ метавонад дигаргун бошад. Чунончи, номзадҳо ба ин вазифа бояд таҷрибаи кории судияи судҳои мурофиавӣ дошта бошанд.

Чун як қоидаи наонавиштаи ахлоқ, судяҳо бояд аз фикри ноил шудан ба зинаҳои баландтари рутбаву мансаб ҳолӣ бошанд ва онҳо набояд таҳти тафтиши муқаррарии касбии ҳарбӣ қарор дода шаванд, зеро он ба фаъолияти судягии онҳо метавонад таъсири манфӣ дошт.

Масъулият ва ҳисоботдиҳии судяҳои ҳарбиро чӣ тавр бояд ташкил намуд?

Вақте ки судяҳои ҳарбӣ истисноян дар тобеияти вазорати мудофиа қарор доранд, мустақилияти судии онҳо метавонад ҳалалдор шавад. Дар баъзе давлатҳо вазифаҳои мансабии судяҳои судҳои ҳарбӣ ва ӯҳдадориҳои марбут ба фаъолият доштани онҳо дар низоми ҳарбӣ ба таври аниқу возеҳ аз ҳам ҷудо карда нашудаанд. Бинобар ин, ҳамчун хизматчии ҳарбӣ, судяҳо баъзан бояд ҳукмҳоеро бароранд, ки он ба нуқтаи назари афсарони рутба ва мансаби баландтар дошта ҷавобгӯ бошад. Маҳз аз ҳамин сабаб, фаъолияти судяҳои судҳои ҳарбӣ ҳамчун хизматчиёни судҳои ҳарбӣ набояд аз ҷониби мансабдорони болонишини ҳарбии онҳо идора ва роҳбарӣ карда шавад. Судяҳои ҳарбӣ инчунин набояд аз рӯи вазифаашон дар суд ба мансабҳои болотар бароварда шаванд. Бар замми ин судяҳои ҳарбӣ набояд дар тобеияти ниҳоде, ки айбдоршаванда низ дар тобеияти он ниҳод аст қарор гиранд. Яке аз роҳҳои таъмини мустақилияти судяҳои ҳарбӣ ин ба чунин вазифа интиҳоб намдани афсарони дорои рутбаи баланди ҳарбӣ мебошад. Афсарони дорои рутбаи баланди ҳарбиро одатан дар иҷрои вазифаҳои судягии худ маҷбур карда ба ақидаву хоҳиши дигар афсарони рутбаи баланд дошта розӣ ва ё пайравӣ кунонидан мушкил аст.

Ҷазоҳои интизомӣ як усули интихобии муҷозоти судяҳои ҷарбӣ дар адои вазифаи хизматиашон намебошад. Ниҳоде, ки салоҳияти ҷазодиҳӣ ва ё аз вазифа баргараф намудани судяро дорад, бояд як ниҳоди мустақил бошад. Ин ниҳод бояд аз намояндагони доираи ҳуқуқи ҷарбӣ, аъзоёни судҳои муқаррарӣ ва намояндагони прокуратураи ҷарбӣ ё гарҷдани ташкил ёфта бошад. Қоидаҳои он бояд бо қоида ва тартиботи ниҳоди ҳаммонанди граждании он мувофиқат кунад.

Чаро мӯҳлати ваколат муҳим аст?

Яке аз роҳҳои таъмини мустақилияти судҳо ин ба мӯҳлати муайян таъин намудани судяҳо ба вазифа мебошад. Агар судяҳои судҳои ҷарбӣ ба мӯҳлати тӯлонӣ таъин шаванд эҳтимолияти зери таъсири қумандонҳоиашон мондан кам мешавад.

Чи тавр бояд сӯиситифодаи масунияти судиро пешгирӣ намуд?

Судяҳои ҷарбӣ бобати иҷрои вазифаҳои судиашон зери санҷиш набояд қарор дода шаванд. Аммо қонун бояд таъмин намояд, ки онҳо аз масунияти худ сӯиистифода карда аз ҷавобгариву ҷазо эмин монанд.

Чи тавр бояд бо ихтилофи манфиатҳо сару кор дошт?

Қонунгузори бояд ҳолатҳои, ки дар он судяҳои ҷарбӣ аз хавфи зери гумон мондани бегаразии судяҳои ҷарбӣ мурофиаи парвандаи ҷиноиро бурданашон мумкин нест муайян намояд. Масалан, агар ин ё он судя қаблан дар мурофиа ба ҳайси прокурори ҷарбӣ иштирок карда бошад ё ба тафтишоти пешакӣ ҷалб шуда бошад ё набояд аз рӯи ҳуди ҳамон парванда мурофиаи судӣ барад. Инчунин агар байни судяи ҷарбӣ ва айбдоршаванда риштаи хешу таборӣ бошад ва ё онҳо ба ҳам ақрабӣ наздик бошанд, пас чунин судя набояд ин гуна мурофиаи судиро барад.

Чаро кафолатҳои молиявӣ ва амниятӣ муҳиманд?

Таъинкунӣ ба вазифаи судяҳо ба таври бояду шояд гузаронида шавад, то ин ки номаздҳои дониш, маҳорат ва малакаи зарурӣ дошта интихоб шаванд. Давлат бояд маблағҳои пулии кофиро барои самаранок идора кардани ҳокимияти судӣ ва ҳифзи судяҳои ҷарбӣ ҷудо намояд. Қонун бояд амният ва маоши муносиби судяҳои ҷарбиро пешбинӣ намояд. Ҳар як давлат дар ин ҷода метавонад меъёрҳои гуногунро истифода барад.

Сутунчаи 9: Маоши судяҳои суди трибунали ҷарбӣ: дар мисоли Канада²¹

Кумитаи Ҷуброни Судяҳои Ҷарбии Канада

Ҳадафи кумитаи мазкур ин ба таври даврӣ муайян кардани комилан мувофиқ будани маоши судяҳои ҷарбӣ мебошад. Дар ин кор омилҳои зерин ба назар гирифта мешаванд:

- Вазъияти иқтисодии ҷорӣ дар қаламрави Канада, минҷумла камтарин маблағи зарурӣ барои рӯзгузаронӣ, вазъи умумии молиявӣ ва иқтисодии ҳукумати федералӣ;

- Нақши амнияти молиявии судяҳои ҷарбӣ дар таъмини мустақилияти судҳо;

- Зарурати ҷалб намудани хизматчиёни беҳтарин дар ҳайси судяҳои ҷарбӣ; ва

- Дигар маҳкҳои объективӣ, ки баррасии онро Кумита мувофиқи мақсад мешуморад.

Такмили ихтисоси судяҳоро чӣ тавр бояд ба нақша гирифт?

Судяҳои ҷарбӣ ҳамчун ҳамкасбони граждании худ бояд ба таври комилан муносиб омӯзонида шуда бошанд. Судяҳо ва прокуророни ҷарбӣ бояд аз такмили ихтисоси аввалия ва минбаъда гузаранд. Онҳо инчунин метавонанд ба барномаҳои байналхалқӣ ва шабакаҳои касбии байналхалқӣ ширкат варзида савияи дониш ва маҳорати худро баланд бардоранду имкони мубодилаи афкор ва таҷриба ба даст оранд. Санҷиши донишу малакаи судяҳо танҳо аз ҷониби дигар судяҳо гузаронида шуданаш мумкин асту халос.

Сохтори муруфиаи судии ҷиноятӣ барои хизматчиёни ҷарбӣ чӣ гуна аст?

Қонунҳои ҷарбӣ муқарраротро оид ба фошкунӣ, тафтишот ва таъқиби судии ҷиноятҳои ҷарбӣ дарбар мегиранд. Ин қонун инчунин доираи салоҳияти мақомоти гуногун, ки ба ин раванд алқаманданд муайян менамояд. Саридораи ҷарбӣ ё пулиси ҷарбӣ (гражданин) метавонанд тафтишоти ибтидоиро гузаронида, парвандаро ба прокурор пешкаш намоянд. Қонун бояд муқаррарот дар робита бо доираи салоҳияти (ҳуқуқ ва ўҳдадорихои) прокурор, дар бораи ҷамъ овардани далел ва нишондиҳандаҳои шоҳидон, дар бораи ҳозир будани ҷимоятчии ҳуқуқӣ ва хулосаи тафтишот дарбар гирад. Қонун

инчунин бояд мӯҳлати ниҳоии муурофияи ҷиноятӣ ва мӯҳлати ниҳоии боздошт дар тавқифгоҳро муайян намояд.

Раванди тафтишот бояд мустақил ва бегаразона бошад. Агар раванди тафтишот ҳолис, бегаразона ва бетарафона набошад он шарафи низоми ҳуқуқии ҷарбиро паст мекунад.

Дар низоми ҳуқуқи умумӣ, қумандонҳо дар зинаҳои мухталифи муурофия метавонанд, ки ҷалб шаванд, чунончӣ дар рафти тафтишот, айбдоркунӣ, муурофияи судӣ ва пас аз муурофияи судӣ. Дар низоми ҳуқуқии граждани нақши қумандонҳо пас аз итмоми зинаи тафтишоти пешакӣ хотима меёбад. Аз қумандон талаб карда мешавад, ки парвандаро ба прокурор барои тафтишоти минбаъда ва айбдоркунӣ пешкаш намояд.

Прокуратураи ҷарбӣ одатан барои оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ салоҳиятдор аст. Ин прокуратура инчунин бархе аз салоҳияти бурдани тафтишот буда айбдоркуниро ба суд пешкаш менамояд. Прокурорҳо набояд дар сохтори зинаҳои мартабавии ҷарбӣ ҷой дошта бошад. Дар баъзе давлатҳо, барои бартараф намудани шакку шубҳа оид ба мустақилияти прокурорҳои ҷарбӣ ва таъмини новобастагии прокурорҳои ҷарбӣ аз мансабдорони ҷарбӣ вазифаҳои мансабии онҳо ба прокурорҳои граждани таҳвил дода шудааст. Чунин кор дар Финляндия карда шудааст.

Ҳам айбдоршаванда ва ҳам прокурор бояд ҳуқуқи шикоят кардани ҳалномаи суди инстансияи якум дар Суди Ҷарбии Апеллятсионӣ ва Суди Олии (граждани) дошта бошанд.

Ҳуқуқ ба суди боадолатона ин кафолати бунёди, ки дар қонунҳои байналхалқии марбут ба ҳуқуқи инсон дарҷ гардидааст. Он ҳуқуқи ҷар як фардро аз дастгиркунии худсарона, боздошт ва маҳдуд кардани худсаронаи озодии инсон ҳимоя мекунад. Ҳуқуқ ба муурофияи судии боадолатона бояд инчунин дар судҳои ҷарбӣ низ кафолат дода шавад. Тарафи ҳимоя ҳамчун ҷониби айбдоркунӣ аз ҳама имконоти мавҷуда бояд бархурдор бошад.

**Сутунҷаи 10: Суди боадолатона ва ҳуқуқи айбдоршаванда:
Моддаи 14 Паймони байналхалқии СММ оид ба ҳуқуқҳои шахравандӣ ва сиёсӣ аз соли 1966**

1. Ҷар як инсон дар назди суд ва судҳои трибунали ҷарбӣ баробар мебошанд. Дар муайян кардани ин ё он ҷурми айбдоркунӣ дар содир кардани ҷиноят аз ҷониб шахс ё ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои ў бо тартиби судӣ, ҷар як шахс ҳуқуқ ба муурофияи кушод ва боадолатона дорад, ки он аз ҷониби судҳо, трибуналҳои салоҳиятнок, мустақил ва ҳолис, ки қонунан амал мекунад дорад.

Намояндогони ҷомеа, васоити ахбори умум метавонанд, ки ба қисми алоҳида ё пурра ба мурофиаи судӣ аз лиҳози ахлоқӣ, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ё амнияти миллӣ дар ҷомеаи демократӣ, ё вақте ки манфиатҳои ҳаёти шахсии ҷонибҳо инро талаб намояд роҳ дода нашаванд. Инчунин то ҷое, ки чунин роҳ надодан ба ақидаи асосноки суд, дар ҳолатҳои махсус, вақте ки дастраси омма шудани иттилоот манфиати адолати судиро халалдор мекунад он ҳатмист, пас ҷоиз мебошад; ҳамаи ҳалномаҳои судӣ, ки дар мурофиаҳои кушод оид ба парвандаи ҷиноятӣ қабул шудаанд бояд дастраси омма гарданд, ба истиснои ҳолатҳои, ки манфиатҳои ашхоси ноболиғ инро тақозо намекунад ё мурофиа масоили муносибатҳои занушавҳарӣ, парастории кӯдаконро алоқаманд бошад.

2. Ҳар як шахс, ки ба содир намудани ҷиноят айбдор шудааст, то он даме ки аз ҷониби қонун гунаҳкор буданаш исбот нашудааст, бегуноҳ пиндошта мешавад.²²

3. Дар муайян кардани айбдоркунӣ дар содир намудани ҷиноят, ҳар як шахс ба кафолатҳои ҳадди ақали зерин ба пуррагиаш ҳуқуқ дорад:

- Фавран ва муфассал ба забони ба чунин шахс фаҳмо оид ба сабаб ва хусусияти айбдоркунӣ маълумот дода шавад;

- Вақт ва имконияти комилан мувофиқ барои омода шудан барои ҳимоя ва интиҳоби ҳимоятчи дилхоҳ дошта бошад;

- Бе батаъхирандозии бесабаб суд карда шавад;²³

- Ҳар як одам бояд дар ҳузури шахсиаш суд шавад ва тавонад, ки худро шахсан ва ё тавассути ҳимоятгари ҳуқуқии дилхоҳаш ҳимоя намояд,²⁴ агар ҳимоятчи ҳуқуқӣ на дошта бошад, бояд ба ӯ иттилоъ дода шавад, ки ӯ ба чунин ҳимоятчӣ ҳуқуқ дорад ва агар айбдоршаванда имконияти пардохти ҳаққи химати ҳимоятчиро надорад, чунин ҳимоятчӣ бояд ба ӯ ба таври ройгон таъин карда шавад;

- Ба шохидоне, ки муқобили ӯ гувоҳӣ медиҳанд савол диҳад, ҳозир шудани шохидонро талаб намояд, шохидоне, ки ба ғайри ӯ гувоҳӣ медиҳанд бо ҳамон шарту шароите, ки шохидони муқобили ӯ гувоҳӣ медиҳад таъмин бошанд;²⁵

- Агар забоне, ки ба он мурофиаи судӣ мегузарад намефаҳмида бошад, аз кӯмаки ройгони тарҷумон баҳраманд шавад;

4. Ҳангоми мурофиаи судии ноболиғон, мурофиа бо назардошти хусусияти синну солии онҳо гузаронида шавад ва ҳадафи офияти онҳо бояд дар мадди назар дошта шавад;

5. Ҳар як айбдоршуда дар содир намудани ҷиноят ҳуқуқ дорад, ки айбдоршавӣ ва ҳукми дар ҷурми чунин айбдоршавӣ бароварда шуда аз рӯи қонун дар суди инстансияи боло дида баромада шавад.²⁶

6. Агар шахс бо ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор дониста шавад ва баъдан ҳукми ба ӯ бароварда шуда бекор карда мешавад ё ӯ дар асоси ҳолатҳои нав кушода шуда ҳукми баровардашуда бекор карда шаваду ӯ авф карда шавад, мувофиқи муқаррароти қонунгузори чунин шахс бояд ҷуброн карда шавад, ба шарте ки ҳолати нав кушода шуда қисман ва ё пурра бо айби худи айбдоршаванда кушода нашуда буд.

7. Ҳеч кас мувофиқи тартиботи ҷазоии ягон давлат, қонунгузории он барои содир кардани як ҷиноят ду маротиба ҷазо намегирад ва ё худ айбдор карда намешавад.

Муурофиаро чӣ тавр бояд гузаронид?

Раҳнамои мазкур баррасӣ ва як диди борикинона дар дарки танзим, зарфияти амлакард, фаъолият ва ислоҳот дар низоми адлияи судии ҳарбӣ мебошад. Гарчанд танзими воқеӣ ё ислоҳот дар низоми адлияи судии ҳарбӣ ҳамкориҳои зиҷи доираи васеи мақомот, дастгирии ҳамаҷониба ва чораҳои мушаххасаро талаб менамояд. Раҳнамои мазкур дар якҷоягӣ бо коршиносони байналхалқӣ, семинар-машвартҳо бо ҳаммаслакони аз кишварҳои гуногун, ки бо ин зумра мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд бояд мавриди истифода қарор дода шавад.

Як силсила китобчаҳои иловагӣ дар мавзӯи адолати судии ҳарбӣ таҳия шудааст, ки ҳадафи онҳо кӯмак расонидан дар таҳияи лоиҳаи қонунгузории ҳарбӣ ва татбиқи самараноки он мебошад.

НДҚМ омодааст, ки кӯмаки худро дар ташаббусҳои давлатҳо марбут ба танзим ё ислоҳоти низоми адлияи судии ҳарбӣ барои ҷавобгӯ шудани он ба арзишҳои демократӣ ва меъёрҳои байналхалқӣ расонад.

Манбаъҳо барои маълумоти иловагӣ

Меъёрҳои байналхалқӣ

Emmanuel Decaux, E/CN.4/2006/58, Issue of the administration of justice through military tribunals (Geneva: United Nations, 13 January 2006), also available in English and Arabic in DCAF's "Legislating for the Security Sector" – Toolkit

Рисолаҳо ва таҳқиқот

Jeanine Bucherer, Die Vereinbarkeit von Militärgerichten mit dem Recht auf ein faires Verfahren gemäß Art. 6 Abs. 1 EMRK, Art. 8 Abs. 1 AMRK und Art. 14 Abs. 1 des UN-Paktes über bürgerliche und politische Rechte (Berlin: Springer, 2005)

Elisabeth Lambert Abdelgawad et al., Jurisdictions militaires et tribunaux d'exception en mutation: Perspectives compares et internationales (Paris: Editions des archives contemporaines, Agence Universitaire de la Francophonie, 2007)

Lawrence Morris, Military Justice, A Reference Handbook (Greenwood Publishing Group, 2009)

Georg Nolte (ed.), European Military Law Systems (Berlin: de Gruyter-Recht, 2003)

International Commission of Jurists, Military jurisdiction and international law: military courts and gross human rights violations, vol. 1 (Geneva: International Commission of Jurists 2004)

Мақолаҳо

Arne Willy Dahl, 'International Trends in Military Justice', Presentation (Garmisch: January 2008), <http://home.scarlet.be/~ismllw/new/2008-01-International%20trends%20in%20Military%20Justice-UK.pdf>

Раҳнамоҳо ва абзор

Hans Born and Ian Leigh, Discipline and Military Justice, Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel (Geneva: OSCE and DCAF, 2008)

International Society for Military Law and Law of War, Seminar on Military Jurisdiction, Seminar proceedings of seminar on 10 to 14 October 2001 in Rhodes (Brussels: International Society for Military Law and Law of War, 2001)

DCAF Legislating for the Security Sector serie – Toolkit on Military Justice and ackgrounders on Military Ombudsman and Military Justice, www.dcaf.ch/publications

Эзоҳоти поварақ

1. 'R. v. Gynjireux, [1992] 1 S.C.R. 259', 1. Canada Supreme Court Reports, No. 1 (13 February 1992), 259.

2. Armed Forces Bill Team, UK Ministry of Defence, 2. An Overview of the Service Justice System and the Armed Forces Act 2006 (UK: Armed Forces Bill Team, 2006), http://www.mod.uk/NR/rdonlyres/5833E2F0-B21C-4073-BE13-BE63506119CD/0/20091006AnoverviewoftheSJSandAFA06u_2_.pdf.

3. Hans Born and Ian Leigh, 3. Discipline and Military Justice, Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel (Geneva: OSCE and DCAF, 2008), 226-227.

4. Federico Andreu-Guzman, 4. Military Jurisdiction and International Law, Part II (Geneva: International Commission of Jurists, 2004), 161.

5. Arne Willy Dahl, 'International Trends in Military Justice', 5. Presentation (Garmisch: January 2008), <http://home.scarlet.be/~ismllw/new/2008-01-International%20Trends%20in%20Military%20Justice-UK.pdf>.

6. Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқи башар, Тартиб додани шарҳу эзоҳоти умумӣ ва тавсияҳои умумӣ, Шарҳу эзоҳоти умумӣ № 13 (2003), <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom13.htm>.

7. Эъломияи ассабмлеяи генералии СММ 40\32 (3 декабри соли 1985), Моддаи 5 «Ҳар як шахс ҳуқуқ ба судшавӣ аз ҷониби судҳои муқарарӣ ё судҳои ҳарбӣ бо тартиботи муқаррарнамудаи қонун дорад. Судҳое, ки тартиботи муқаррарнамудаи ба таври бояду шояд муқарраршударо риоя намеkunанд наметавонанд барои иваз намудани салоҳияти судии судҳои муқаррарӣ ва судҳои ҳарбӣ таъсис дода шаванд».

8. Ҳалномаи судҳои апеллятсионии Инглистон ва Уэлс (шӯъбаи граждани) R (Smith) муқобили вазири мудофия [2009] EWCA Civ 441' (London: 18 May 2009).

9. Идораи прокурори генералии ҳарбӣ дар Қувваҳои мусаллаҳ, мусоҳибаи телефонӣ, 25 май ва 5 июни соли 2009, Ҷенева ва Берн

10. Буҷа ва маъмурияти Идораи прокурори генералии ҳарбӣ ба идораи вазири мудофия тавбам гардидааст. Аз ин рӯ бархе аз хароҷот дар сатҳи идораҳо тақсим нашудааст.

11. Дар Швейтсария низоми ба мафҳум «милитсияи ҳарбӣ» дар асоси иштироки хизматчиёни қувваҳои мусаллаҳи ғайрикасбӣ ташкил шудааст (хизмати ҳарбӣ ҳамзамон иҷрои вазифаи граждани).

12. Ниг. DCAF, 12. Military Ombudsman, DCAF Backgrounder (Geneva: March 2006).

13. Ҳукумати Австралия, Вазорати мудофия, ташкилоти ҷузъии низоми судии ҳарбӣ, ки ба хизматчиёни Қувваҳои мусаллаҳи Австралия метавонанд кӯмак намуд.

14. Саволнома ё раҳнамои таҳияи қонунгузорӣ дар ин ҷода метавон муфид гардад.

15. Ниҳоди миллии ИМА оид ба адолати судии ҷарбӣ, эълони умумихалқӣ оид ба таъсиси комиссияю доир ба адолати судии ҷарбӣ.

16. Moroccan Military Justice Code, 'Dahir n° 1-56-270 du 6 rebia II 1376' (10 November 1956), translated from the original French version by DCAF.

17. Агар дар дохили низоми судии ҷарбӣ ихтилофот ба миён ояд пас Суди Олии ҷарбӣ метавонад ҳалли масъаларо ёбад.

18. Маҷаллаи расмӣ Ҷумҳурии Словения, №103/2004, Қонуни Словения дар бораи мудофия (2004), Санади миллии канадагӣ оид ба мудофия (R.S., 1985, с. N-5) (1985).

19. Federico Andreu-Guzman, Доираи ҳуқуқии ҷарбӣ, қисми I (Geneva: International Commission of Jurists, 2004), 157

20. Аксари давлатҳои Аврупо фарқ байни вайронкунии тартиботи интизомӣ ва ҷиноятҳои ҷарбӣ (қонуншикании ҷиддитар) мегузоранд.

21. Кумитаи Ҷуброни Судяҳои Ҷарбии Канада, гузориши Кумитаи Ҷуброни Судяҳои Ҷарбии Канада (сентябри соли 2008), http://www.forces.gc.ca/site/reports-rapports/mjcc08/mjcc_report2008_eng.pdf.

22. Мувофиқи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ, исботи гуноҳ вазифаи айбдоркунанда мебошад ва агар гумон ҷой дошта бошад он ба манфиати айбдоршаванда мебошад.

23. Барои гузаронидани муурофияҳои судии ҷиноятӣ бояд мӯҳлати муайян таъин карда шавад.

24. Барои намояндагӣ кардани манфиатҳои худ, айбдоршаванда ҳуқуқ дорад, ки ҳимоятчиӣ гражданиро интихоб намояд.

25. Айбдошаванда ҳуқуқ дорад шаҳодати шоҳидонро рад намояд. Шаҳодати шоҳидон, ки бо вайрон кардани қонун ва роҳҳои ғайриқонунӣ (чунончӣ бо воситаи шиканча додан) ба даст оварда шудааст қобили қабул нест.

26. Баррасии ҳукмҳои судҳои ҷарбӣ аз ҷониби мақомоти ғайрисудӣ гузронидани намешавад.

НАШРИ МАВОДИ МАЗКУР БО ДАСТГИРИИ МОЛИЯВИИ МУДИРИЯТИ СИЁСАТИ БЕХАТАРӢ (SIPOL), ДЕПАРТАМЕНТИ ФЕДЕРАЛИИ ШВЕЙТСАРИЯ ОИД БА МУДОФИА, МУДОФИАИ ШАҲРВАНДИ ВА ВАРЗИШ АМАЛӢ ШУДААСТ.
THE PUBLICATION OF THIS BOOK HAS BEEN FUNDED BY THE DIRECTORATE FOR SECURITY POLICY (SIPOL) - SWISS FEDERAL DEPARTMENT OF DEFENSE, CIVIL PROTECTION AND SPORTS.

НДҚМ (DCAF)

МАРКАЗИ ЖЕНЕВАГИИ НАЗОРАТИ ДЕМОКРАТӢ АЗ БОЛОИ ҚУВВАҲОИ МУСАЛЛАҲ (НДҚМ) ФОНДИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ БУДА, СОЛИ 2000 БО ТАШАБУСИ ҲУКУМАТИ ШВЕЙТСАРИЯ ТАЪСИС ДОДА ШУДААСТ. ДАР ФАӢОЛИЯТИ ХУД НДҚМ ДИҚҚАТИ АВВАЛИНДАРАЧАРО БА СОҲАҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ СОХТОРИ БЕХАТАРӢ ВА ИСЛОҲОТИ СОХТОРИ БЕХАТАРӢ МЕДИҲАД. ФАӢОЛИЯТИ МАРКАЗ БА ДАСТГИРИИ ТАЪСИСИ ОН СОХТОРҲОИ БОСАМАР ВА БЕ-САРФАИ БЕХАТАРӢ, КИ БА ДАВЛАТ ВА ШАҲРВАНДОН ҲИСОБОТДИҲАНДААНД, АСОС ЁҒТА, ДАРК МЕКУНАД, КИ БЕ-ХАТАРӢ, ПЕШРАВИ ВА ВОЛОИЯТИ ҲУҚУҚ ИН ЗАМИНАИ ЧУДОНОПАЗИРИ СУЛҲИ УСТУВОР БА ҲИСОБ МЕРАВАНД.

НДҚМ БО ПРИНСИПҲОИ БЕДАХОЛАТӢ, БЕҒАРАЗӢ, ИДРОКИ ГЕНДЕРӢ ТАКА ҚАРДА ЧАВОБГАРИИ ҲАМКОРОН ДАР ҚОЙҲО ҲАМЧУН АСОС БАРОИ ДАСТГИРИИ ҚОНУНИ ВА МАҚСАДНОКИ РАВАНДҲОИ ИСЛОҲОТИ БАРОМАД МЕКУНАНД.

ДАФТАРИ АСОСИИ НДҚМ ДАР ЖЕНЕВА, ШВЕЙТСАРИЯ ҚАРОР ДОРАД. МАРКАЗ ДОРОИ НАМОЯНДАГИҲОИ ДОИМИЙ МЕБОШАД, КИ ОНҲО ДАР БЕЙРУТ, БОЮССЕЛ, ЛЮБЛЯНА, РАМАЛЛА, ТРИПОЛИ ВА ТУНИС ҚАРОР ДОРАНД. АЙНИ ЗАМОН АЪЗОӢНИ ФОНДИ НДҚМ 61 ДАВЛАТ ВА 6 МУШОХИД АЗ ТАМОМИ ДУНӢ МЕБОШАНД.

ДКВС

ЖЕНЕВСКИЙ ЦЕНТР ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ НАД ВООРУЖЕННЫМИ СИЛАМИ (ДКВС) ЯВЛЯЕТСЯ МЕЖДУНАРОДНЫМ ФОНДОМ, СОЗДАННЫМ В 2000 Г. ПО ИНИЦИАТИВЕ ШВЕЙЦАРСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА. В СВОЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДКВС УДЕЛЯЕТ ПЕРВОСТЕПЕННОЕ ВНИМАНИЕ СФЕРАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ СЕКТОРОМ БЕЗОПАСНОСТИ И РЕФОРМИРОВАНИЯ СЕКТОРА БЕЗОПАСНОСТИ. РАБОТА ЦЕНТРА В ПОДДЕРЖКУ СОЗДАНИЯ ЭФФЕКТИВНЫХ И НЕЗАТРАТНЫХ СЕКТОРОВ БЕЗОПАСНОСТИ, ПОДОТЧЁТНЫХ ГОСУДАРСТВУ И ЕГО ГРАЖДАНАМ, ОСНОВЫВАЕТСЯ НА ОСОЗНАНИИ ТОГО, ЧТО БЕЗОПАСНОСТЬ, РАЗВИТИЕ И ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯВЛЯЮТСЯ НЕОТЪЕМЛЕМЫМИ ПРЕДПОСЫЛКАМИ ПРОЧНОГО МИРА.

ДКВС РУКОВОДИТСЯ ПРИНЦИПАМИ НЕЙТРАЛИТЕТА, НЕПРЕДВЗЯТОСТИ, ГЕНДЕРНОЙ ВОСПРИИМЧИВОСТИ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПАРТНЕРОВ НА МЕСТАХ В КАЧЕСТВЕ ОСНОВАНИЯ ДЛЯ ПОДДЕРЖКИ ЛЕГИТИМНЫХ И ЦЕЛЕНАПРАВЛЕННЫХ ПРОЦЕССОВ РЕФОРМ.

ГЛАВНЫЙ ОФИС ДКВС РАСПОЛОЖЕН В ЖЕНЕВЕ, ШВЕЙЦАРИЯ. У ЦЕНТРА ЕСТЬ ПОСТОЯННЫЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА В БЕЙРУТЕ, БРЮССЕЛЕ, ЛЮБЛЯНЕ, РАМАЛЛЕ, ТРИПОЛИ И ТУНИСЕ. В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ ЧЛЕНАМИ ФОНДА ДКВС ЯВЛЯЮТСЯ 61 ГОСУДАРСТВО И 6 ПОСТОЯННЫХ НАБЛЮДАТЕЛЕЙ СО ВСЕГО МИРА.